

Veselé chvilé v životě lidu ČENĚK ZÍBRT českého

VYŠEHRAĐ

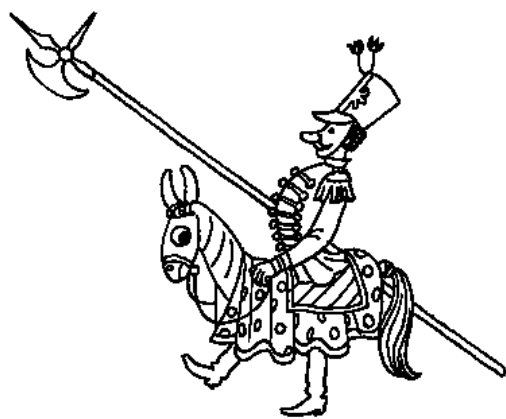

VESELÉ CHVÍLE
V ŽIVOTĚ
LIDU ČESKÉHO

ČENĚK ZÍBRT

Veselé chvíle v životě lidu českého

VYŠEHRA D

Kniha vychází za finančního přispění Ministerstva kultury ČR

ISBN 80-7021-624-7

PŘEDMLUVA

Rád bych síly svoje všechny obětoval, chtěje zachovati v době moderních hesel a všelijakých -ismů budoucnu věrný obraz jak lid český od dob nejstarších až do doby nynější žil.“

Z dnešního pohledu možná nadnesený, ale jistě upřímně zamýšlený záměr Čeňka Zíbrta prostupuje pojetí i kompozici jeho knihy „*Veselé chvíle v životě lidu českého*,“ která podává obsáhlý obraz o lidových slavnostech, zábavách, obyčejích a zvycích v průběhu kalendářního roku. Publikace představuje dnes již klasické, materiálově cenné dílo, které stále zůstává inspirujícím zdrojem poznatků o lidovém životě. Jde o dílo aktuální, jenž patří nejen k fundamentálním pramenům české lidové kultury, ale v širších srovnávacích souvislostech i k cenným dokladům kultury evropské.

Abychom lépe pochopili jeho poselství a význam, přiblížíme si nejprve Zíbrtovu osobnost i okolnosti, které provázely vznik této knihy. Čeňek Zíbrt, universitní profesor, významný národopisec, kulturní historik a bibliograf se narodil 12. října 1864 v Kostelci nad Vltavou, pokřtěný jako Vincenc Jan (jméno Čeňek začal používat teprve na gymnasiu). Byl prvorozeným synem v zámožné rodině řezníka a hospodského Josefa Zíbrta a také jeho matka Anna, rozená Hrochová, pocházela z bohatého selského rodu z blízkých Předbořic. Zážitky z raného dětství, pocit sounáležitosti s prostředím domova, s rodnou venkovskou krajinou se později odrážejí i v jeho díle. Život prostých lidí mu nebyl cizí, jak sám vyznává: „*Jsem a zůstanu dítě českého venkova, v jehož ovzduší jsem rostl, dospíval, přičiněním šlechetné pěstounky tetičky M. Soulkové přilnul upřímnou láskou k tomu lidu jihočeskému...*“ V necelých třech letech Zíbrt ztratil oba rodiče, díky pěstounům (prarodičům Zíbrtovým) a také otcově sestře se mu však dostalo dobrého vychování a později i vzdělání na filosofické fakultě české Karlo-Ferdinandovy university v Praze. Byl vychován v hluboké zbožnosti, avšak přes očekávání rodiny, že bude studovat teologii, se věnoval humanitním vědám, jako byla filosofie, historie, sociologie, estetika, hudební věda a získal tak značně široký základ pro svou bohatou a plodnou vědeckou činnost. Výsledkem jeho usilovné práce, doplněné studiem na zahraničních universitách, byly desítky různých spisů z oblasti národopisu (nazývaného také lidověda), folkloristiky, historiografie, bibliografie a v širším smyslu kulturní historie.

Zíbrt byl badatelem nebyvalé rozsáhlé odborné erudice. Je pokládán za zakladatele českých kulturních dějin a podílel se na organizaci moderního národopisného studia, které se u nás začalo formovat od osmdesátých let 19. století. Systematické a cílevědomé rozvíjení zájmu o kulturní historii poznamenalo také jeho pojetí studia

obřadů a obyčejů (tehdy zvykosloví) českého lidu, které se snažil oprostit od dosavadních mytologizujících přístupů a postavit na základy kritického zkoumání a srovnávání. Jako uznávaný znalec evropské kulturně historické a etnografické literatury si uvědomoval citelnou mezeru v českých národopisných snahách zachytit a uchovat mizející hodnoty tradičního způsobu života a ve srovnání s široce založenými národopisnými sběry jiných evropských národů ji chtěl relevantně naplnit. Spolu s Luborem Niederlem založil v roce 1891 časopis *Český lid*, který se stal hlavní platformou národopisného bádání, zaměřeného zejména na sběr a popis specifických jevů české lidové kultury. Vedle odborných pracovníků byli jeho přispěvateli také nadšení laičtí sběratelé a dopisovatelé. Na stránkách tohoto časopisu se tak podařilo soustředit a prezentovat množství mimořádně cenného materiálu, založeného na živě tradovaných, popřípadě v paměti lidu uchovávaných jevů z různých oblastí lidové kultury. Takto získaný materiál pak Zíbrt hojně využil i ve svých pracích o lidových obyčejích a zvycích.

V polemikách o povaze národopisného bádání na přelomu 19. a 20. století se Zíbrt soustředil především na prosazování zájmu o poznávání kulturních tradic českého lidu. Spory o pojetí kulturních dějin a množství nashromážděných dokladů o starobylých jevech ho přivedly k přesvědčení, že dějiny národa nejsou jen „velkými“ dějinami, ale že jsou neseny rovněž událostmi obyčejného, každodenního života prostých lidí. Právě proto chtěl, aby smysl národopisného bádání směřoval především k historicky konkrétní rekonstrukci způsobu života a kultury lidových, zejména venkovských vrstev. Díky své historiografické průpravě a neobyčejným znalostem archivních pramenů našel a využil velké množství dosud neznámých historických dokumentů, které česká pozitivistická historiografie tehdy přezírala. Vydával rukopisy a vzácné tisky, mající vztah k národopisu a středověkým tradicím, k literatuře a historii. Pro národopis mají význam zejména kulturně-historické spisy, které zachycují jednotlivé výjevy z kulturního života českého národa, např. typy právních znamení, pověrečné tisky, dějiny šachové hry, nápisy ze starých památníků, obyčeje a pověry určitých profesních skupin (sladovníků, pivovarníků, mlynářů, myslivců) a řada dalších. Zíbrt vydal i monografická díla, zabývající se dějinami českého kroje, dějinami tance, staročeskou tělovědou a zdravotědou, staročeským kuchařským uměním. K jeho předním pracím náleží publikace *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku* (1894), ve které podává výklad latinského seznamu církvi zakázaných pověr, jejichž přežitky sleduje v širším historicko-srovnávacím pohledu až do 19. století.

Zpracování díla *Veselé chvíle v životě lidu českého* předcházela na tehdejší poměry výjimečná monografie *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk* (1889), příznivě oceněná v domácím i zahraničním odborném tisku. Na rozdíl od této monografie však ve *Veselých chvílích* Zíbrtovi nešlo o obdobně zaměřené, cíleně vědecké pojednání: nepokoušel se v nich o srovnávací studium, o řešení otázek prolínání kulturních vrstev, stanovení starších a nových vývojových etap. Směřoval k zachycení a vykreslení věrné podoby jednotlivých projevů v obyčejích, zvycích a folkloru lidu v Čechách a na Moravě. Jak sám zdůrazňoval, jeho záměrem bylo populární, čtivou formou seznámit čtenáře s rozmanitými podobami slavností, obyčejů a her, dosud žijících v jednotlivých

regionech na určitém místě a v konkrétní době a srovnat je s jejich staršími formami, uchovanými v paměti lidu či rekonstruovanými ze starých pramenů.

Knihu prostupuje přesvědčení o závislosti tradiční rolnické kultury na existenčních potřebách, zájmech a zkušenostech lidových vrstev. Byla rytmizována střídáním ročních období, přírodních cyklů a period života člověka a založena na respektu k božímu řádu stvoření, v němž se duchovní svět, systém rituálů i konkrétních pracovních činností spojovaly v jediný harmonický celek a v němž významné místo zaujímaly i chvíle, plné bujarého veselí, obyčejů a zábav. Zíbrt dokládá, jak hluboce byly obřady a slavnosti venkovského života spjaty s potřebou svátečnosti, dokládanou dávnými pohanskými pověrečnými představami a magií, a později kultivovány agrárně cyklickým, a duchovně fundovaným liturgickým kalendářem. Zjevným rysem díla je propojení svátků církevního roku s rokem zemědělce, provázání křesťanského času s časem každodenního života.

Výsledky terénních sběrů Zíbrt doplnil o materiály z národopisných a folkloristických prací řady autorů, bez nichž by toto dílo nebylo tím, čím je. Uveďme alespoň některé – Karla Adámka, Františka Bartoše, Josefa Dufka, Jana Herbena, Jiřího Horáka, Františka Hrušky, Václava Krolmuse, Beneše Metoda Kuldy, Jana Máchala, Jaroslava Mančala, Vincence Praska, Karla Rozuma, Jana Soukupa, Matouše Václavka, Jana Vluky, Jana Vyhliďala, Zikmunda Wintra. Využil též výňatky z beletristických děl Boženy Němcové, Aloise Jiráska, Karolíny Světlé, bratrů Aloise a Viléma Mrštíkových, Jana Nerudy, čerpal z písnových sbírek Karla Jaromíra Erbena, Františka Sušila, Leoše Janáčka a dalších. Cenný materiál mu poskytly také edice středověkých pramenů i vlastní studium archivních fondů, staré české letopisy, legendy a kroniky, církevní kázání, různé náboženské traktáty a spisy náboženských reformátorů, soudní a církevní nařízení, poddanské řády jednotlivých panství, obecní a městské řády, knížky lidového čtení aj. Získal členitý a pestrý materiál, který, jak je zřejmé z odkazů, dokázal spojit v širších souvislostech s domácí i zahraniční literaturou. Mohl se tak opřít o obtížně zpochybnitelná svědectví o podobách a specifice projevů, charakterizujících českou lidovou kulturu a na jejich základě vytvořit poutavé vyličení svátečního i všedního života lidu.

V některých případech přiřadil Zíbrt k materiálům z českého, slezského a moravského území i poznatky ze Slovenska (masopust, Řehořské obchůzky, vynášení smrti, rusadlné svátky, požatevní obřady, svatební bití kohouta) a místy poukazuje na příbuzné jevy v středoevropském kulturním prostoru. Tento obraz pak doplnil staršími i soudobými ilustracemi a fotografiemi, aby co nejvěrněji přiblížil dobovou atmosféru a prostředí, v němž se obvykle a zvyky odehrávaly.

Nakladatelství Vyšehrad se rozhodlo prezentovat toto Zíbrtovo přední dílo v podobě, jakou vydalo v roce 1950, tedy v redakční úpravě Zdeny Hochové, rozené Brožíkové, která byla Zíbrtovou blízkou důvěrníci a spolupracovnicí. Hochová uspořádala původních devět samostatných svazků, publikovaných v rozmezí let 1910–1911 v rámci edice *Veselé chvíle v životě lidu českého*, v ucelenou publikaci. Ta byla k tisku připravená již v roce 1942, v protektorátní době však nemohla vyjít.

Při bližším srovnání redakce Hochové-Brožíkové s původními svazky neunikne, že Zíbrtův text zřehlednila a aktualizovala. S ohledem na dobové poměry jej především

jazykově upravila: zastaralé výrazy a vazby nahradila novějšími, některé formulace vynechala nebo drobně upravila (např. místo „*Obrázek podrobněji líčí Bož. Němcová v ten rozum:...*“ píše „*Podrobnější obrázek líčí Bož. Němcová:...*“ a vyřadila údaje či pasáže, které podle ní zřejmě poněkud narušovaly jednotný ráz výkladu, jako např. stať o přástkách na lužicko-srbské výstavě v Drážďanech 1895 nebo podrobný popis a vyobrazení 47 maškarních masek z průvodu ve Zhoří a okolí. Pro větší přehlednost také přerозdělila kapitoly a podkapitoly a místy upravila, popřípadě zestručnila jejich názvy. Např. první svazek, nazvaný *Toč se a vrč, kolovrátku* s podtitulkem *Obrázky z přástek bývalých*, zařadila do knihy jako první kapitolu s názvem *Přástky* s podtitulkem *Toč se a vrč, kolovrátku* a rozdělila ji na tři podkapitoly: *Z dějin přástek, Moravské přístky a Slezské přidky*.

Některými svými zásahy se redaktorka snažila prohloubit Zíbrtův text, obohatit ho o cenné záznamy písní a koled nebo doplnit o některé údaje, např. o lokalitu, z níž pochází určitá píseň. Jak sama uvádí v předmluvě, mezi ukázky zařadila navíc starodávné obyčeje sladovnické chasy, zvláště koledování v předvečer sv. Tří králů u pana starého, přidala celý text písně „*Nuž andělíčkové, boží poslíčkové*“, kterou kališi zkomolili při obchůzkách, přiřadila tanec, zvaný „*hulan*“ atp. Všechny tyto úpravy nemění koncepci a kulturu Zíbrtovy práce a jen zvýrazňují provázanost jednotlivých obyčejových projevů.

V badatelském úsilí, orientovaném na obřadní kulturu se v české etnologii nesetkáváme s tak bohatě dokumentovaným dílem širokého tematického a regionálního záběru. Zíbrt zachoval sdělný, barvitý a působivý obraz rituálů, které prostupovaly život minulých pokolení a zároveň zpřístupnil čtenářům pramenný materiál, který podává svědectví o konturách české národní kultury v minulosti, o jejich zdrojích i o širších, zejména evropských a slovanských souvislostech. *Veselé chvíle v životě lidu českého* inspirují nejen odborníky z kulturní historie, etnologie či historické antropologie, ale zaujmou i široké publikum. Čeněk Zíbrt se v této publikaci představuje jako český, v dobovém významu vlastenecky orientovaný nadšenec, který – u vědomí toho, že lidovou kulturu českého venkova nelze probudit k někdejšímu životu – sledoval i praktický cíl: začlenit lidové obyčeje a zvyky jako stylizované formy do soudobého kulturního života a spolkových zábav, podávat návod k jejich scénickému předvádění a uchovávat tak jejich hodnotu jako kulturní dědictví.

Knihy *o Veselých chvílích v životě lidu českého* patří k těm dílům, které nabízí vedle vyličení situací, spjatých s lidskými starostmi a utrpením, poučený pohled na radost života v pojetí našich předků. Na jejich umění dát životu rozměr společně sdílené radosti, kterou přináší vědomí ukotvení člověka v řádu soužití, založeném na zájmu o druhé, na solidaritě a vnímání souvislostí lidské existence.

Alexandra Navrátilová

I.

PŘÁSTKY

Toč se a vrč, kolovrátku

*„Tma jako v hrobě, mráz v okna duje,
v světnici teplo u kamen;
v krbu se svítí, stará podřimuje,
děvčata předou měkký len.*

Toč se a vrč, můj kolovrátku...!“

K. J. Erben

Zima přišla s nekonečně dlouhými, smutnými večery. Na polích, po návsi plno sněhu... Nebylo polní práce, jen po domácku v chatách, sněhem zachumelených, robili muži potřebné věci do hospodářství. Ženy také ledacos podělkovaly, upravovaly; předly po chvilkách len, v létě sklizený. Aby jim bylo při kolovratu a přeslici veselo, jednak aby ušetřily světla a paliva, scházivaly se za zimních večerů do některé chalupy. Při praskající louči předly... K podobným schůzkám chodili mnohdy také muži. Četná společnost vedle práce přástevníc se bavila žertovnými připovídkami, smutnými povídkami, často škádlivými hádankami, někdy zanotila písně, jindy se dávala do hry, do tance. Hojnými doklady toho všeho oživíme zapomenutý, vybledlý již obrázek ze života českého lidu, obrázek starodávných přástek, které asi nyní už nikdy nevidíme. Jistojistě budoucí pokolení po dnešní tovární výrobě látek a zpracování lnu strojem ani podle jména za několik desítek let znát vůbec nebude. Nuže – nabízím se za průvodce laskavému čtenáři po staročeských přástkách, jež osvětlím líčením souvěkých svědků, i pak po přástkách českého lidu, jak sám jsem je poznal a vídal. Ve shonu, víru starostí a klopot o chléb vezdejší chvíli si odpočineme, popustíme uzdu vzpomínkám, až se rozezvučí sladkým zvukem na sta zvonků v srdci a všechny vyznívají v dojemnou, tklivou píseň o luzném, nikdy se nevracejícím štěstí dětského věku. Kde jsi poetické kouzlo našich starodávných českých přástek...

Dá-li Pán Bůh, v pondělí
můj kůželiček naději:
kůželiček, přeslička,
děvče jako růžička, *(v každé sloze se opakuje)*
můj kůželiček naději.
Dá-li Pán Bůh, v outerej
můj kůželiček hotovej.
Dá-li Pán Bůh, ve středu
můj kůželiček opředu.

Dá-li Pán Bůh, ve čtvrtek
můj kůželiček jak chrtek.
Dá-li Pán Bůh, na pátek
můj kůželiček má svátek.
Dá-li Pán Bůh, v sobotu
předena budou na plotu.
Dá-li Pán Bůh, v neděli,
aby to všichni věděli.

Z Boleslavska a Klatovska
K. J. Erben, Kůželiček

Ať soudili mravokárci o přástkách, jak soudili, kulturní jejich význam je přece nepopíratelný. Při nich se scházeli staří i mladí, kmet a babička vyprávěli zkazky z dávných dob, děvčata a mládenci zpívali. Přástky byly takřka pokladnicí, v níž se skrýval a částečně i zachoval drahocenný poklad – naše prstonárodní podání české. Při krbu v chatách zachována přes všechny pohromy mluva česká, české písně, pohádky, pověsti, hádanky a podání lidové vůbec.

Blahořečme přástkám. Přástky byly sice kolébkou i pramenem vesnických kletvet a nešťastných mrzutostí, jež letopisy nezaznamenaly, ale bez nich bychom neznali na sta nejbásničtějších našich pohádek, nejroztomilejších vtipů, hloubavých hádanek národních a ryzích, různých písní, které pilní sběratelé poznamenali. To bývala první škola chlapců i děvčic. Neboť pohádky měly účel výchovný, nahrazovaly školu. Může-li být šlechtetnějších zásad nad ty, kterými končily pohádky: „Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem! Ani mravenečkům neubližuj!“ Na přástkách sdělovaly se národní tradice z pokolení na pokolení... Vhodně kreslí obrázek přástky básník:

„A při krbu, když mrazný přijde leden,
o vašich rumech divné báje snuje
a dětem svým je s chvěním vypravuje:
o polednici, o ohnivém muži,
o světélkách, jež do bran vašich vběhnou,
o plamenech, jež ze zdí vašich šlehnou
a šerem noci modrou hoří růží...“

Jar. Vrchlický, Na Krakovci

Na přástkách tedy si vyprávěl a udržoval náš lid pohádky, báchorky a pověsti, rozprávěl o nadpřirozených čarovných i strašidelných zjevech, jež mu vykouzila obraznost a zahalila zároveň tajemnou mlhou, pro kterou nikdy o oněch bytostech neměl pravého a vždy stejného ponětí. Na přástkách dědil mladší druh od staršího písňe, obřady, zvyky, zkazky.

Z DĚJIN PŘÁSTEK

Jak si představíme u nás nejstarší schůzky našeho lidu za smutných zimních večerů na přástvu? Pryč s ustálenou představou o vrčících kolovratech, vesele pohrávajících přeslicích, jak je zná věk XVIII. a XIX. Tíše, tíše zahájena přástka, předení lnu, starším způsobem, leda že chvilkami přeslen zavadil o kužel, o stolicí, a zachrastil. Jinak se nepředlo ještě přeslicí, umělým nástrojem.

Starožitné nálezy hliněných, skleněných, kovových přeslenů, často okrášlených, ukazují, že předení vřeteny s přeslenem je způsob prastarý, původní, předhistorický. Nasvědčují tomu také staročeské památky, kde jsou vyobrazeny předoucí ženy. Např. Velislavova bible ze XIII. stol., chovaná v Lobkovické knihovně v Praze, a bible Pavla Severina z Kápi Hory z r. 1529 znázorňují *předoucí ženy bez kolovratu, jak s obléče lnu, uvázaného ozdobnou páskou na kuželi, „vrtají“ (předou) vřetenem*, i potom ještě, kdy se v stol. XVI. zdokonalila přástva vynálezem kolovratu, přeslice, udržovalo se „vrtání“ vřetenem při předení lnu jako kulturní přežitek stále mezi lidem a udržuje se posavad v některých místech na *Chodsku* (1937). Přeslen býval na Chodsku nutným závažím vřetená, a pomáhaje mu svou vahou k stálé poloze, dělal z něho jakéhosi užitečného vlka (jako je dětská hračka), jež přadlena, zavázavši na hořejší počátek příze, roztočila v rukou a pak po světlici nechávajíc běhat a zase znova roztáčejíc, tak předla. Proto bylo třeba, aby byl přeslen těžký a aby byl hezky stejnoměrně

vykroužen jako vlk. Nejobyčejnější přesleny byly mačkány z hlíny a vypalovány bez polévání, jiné se lily ze skla, jiné byly porcelánové, polévané i malované. Nejvíce bývaly na Chodsku oblíbeny přesleny z tvrdého dřeva, zvláště červeného, švestkového, aby byly těžší a aby nepukaly, oblévali je cínem. Takové přesleny bývaly často dárky zamilovaných hochů děvčatům na přástkách. Bývaly mnohdy uměleckým dílem jejich prostých, necvičených rukou, vedených milostnou touhou a houževnatou vytrvalostí. Musíme se obdivovat jemným okrasám a vzorům, jež člověk, neznající třeba ani číst a psát, vedlabal do tvrdého dřeva kudlou a šídlem (jiných nástrojů neměl) a obléval cínem na staré lžici v krbu taveným. Ještě úpravnější a bohatší výzdobu nalézáme na přeslicích. Ty jsou často prokládány skličky a kaménky, všelijakými korálky, ba i pravými granáty. V krajích jihoslovanských, na Rusi i v Polsku místy posud se přede přeslenem.

Seznali jsme starožitný způsob předení na staročeských přástkách. Zavítáme nyní do jizeb, kde se pořádaly přásky. Prvními, bezděčnými a často až zbytečně rozmrzelými a bručivými průvodci jsou nám staročeští mravokárci. Těm se přásky nelíbily. Podezřívali je a haněli. Štěstí však při tom, kdyby stesků těch nebylo, nevěděli bychom o přástkách ničeho. Učení historikové, letopisci, kronikáři zaznamenávali kdejakou bitvu, smrti panovníků a jejich činy, podivné zjevy na nebi i na zemi, ale k zmínkám o přástkách prostého lidu se nikdy nedostali. Ty byly příliš nízko pro jejich vznešenost. A tak, ať si jen mravokárci hartusí, láteří, sočí proti přástevníkům...

Vavřinec Leander Rvačovský touží (běduje) ve druhé polovici stol. XVI. na „noční toulky“, kde „lid obecný sejde se na přásky, na kterýchž častokrát čert držívá tarmark o vrkoče, za čímž jde příkázání Božských přestupování, vši pobožnosti zlehčování“.

Tomuto stesku a všem podobným třeba tehdy rozumět tak, že scházela se mládež obojího pohlaví a tím dávala přásky příležitost k umluveným schůzkám, zábavám, hrám, tancům a podobným zjevům z veselého, mladého života, na něž mravokárci neustále žalovali. Kárali tedy přástevníky. Vyčítali jim neplechy, páchané prý na přástkách, často snad přibarvující příliš na černo schůzky takové.

Přástevnice ve Velislavově bibli z XIII. století.

Přástevnice v bibli Severinově z r. 1529 v Starém Městě Pražském.

Štelcar Želetavský se osopil slovy příkrými, drsnými na vesnický lid, co všechno tropí na svatbách, o letnicích, na přástkách i na posvíceních. Přísný mravokárce sám několikrát spatřil neplech, které vesničané provozovali. – Štelcar chtěl patrně také působit přibarveným líčením hříšných nezbedností. Na přástky mládeže si stěžovali podobně Lukáš Martinovský, Havel Žalanský a Klement Plzeňský.

Daniel Adam z Veleslavína přísně kárá zlořády vesnické chasy na přástkách ve vydání Čeledního ďábla r. 1586: „Ve vsích sedlská čeládka obyčejně tu ráda slouží, kdež se nebrání jíti na posvícení, k obecnému krčemnímu tanci a nočním časem na přástku, ježto vědomé jest, že při takových schůzkách velicí se neřádové sbíhají... – Při přástkách se děvečky nočně více pro klevety než pro prádlo a dílo scházíují a někdy přes půlnoc sedají. Mnohá nebohá mladice dříve plakati musí s Markoltovou sestrou loňského smíchu, a bycha honiti. Tož tu kratochvíl na přástce dlouho perně platiti musí. A protož náleží dobré vrchnosti takové kormaše, posvícení, nepoctivé tance a noční přástky přísně zapovídati a přetrhovati. Anobřž žádný hospodář neměl by čeládky své v ta místa odpouštěti.“

Jednou zavítal na české přástky vzácný, věru převzácný host. Snad bohatý měšťtín nebo urozený pán, vznešený, učený mistr? Nikdo z nich. – Ti se přástek a lido- vých schůzek vesnických vůbec štítili. – Host až z končin nebeských, sám svatý Petr. Vypravil se kdysi na pouť po hříšném světě. Po trpkých zkušenostech líčil Kristu Pánu, co viděl, slyšel, jak pochodil. Staročeský rýmovník r. 1585 líčí živě, jak sv. Petr vedle jiného zle žaluje na české přástevníky: „Všecku ves na kříž jsem schodil, však jsem nikdež neuhodil, bych sobě zjednal hospodu. Tak, až jsem trefil náhodou k jednomu, kdež byla *přástka*, sotva jsem tu dopadl místa. Tu od děvek a pacholků viděl jsem v tom jejich spolku mnohé rozličné neřády, hanba o nich mluvit všady. Skákali s lavic a se stolů a potom trhali smolu, též karytona honili, divné neřády plodili. Zpívali frejírské písně...“

Svatý Petr se rozhorlil, jaké neplech to páchají. – Kromě dívek byly na přástkách i baby; jedna z nich se obořila na nepovolaného kazatele, aby pomlčel:

„Nic, vy děvčátka, netbajte,
jedno vy sobě pohrajte.
Když jsem já bývala mladá,
skákala jsem také ráda.“

Světce ve zbožném zanícení napomíná prostořekou, že je nezpůsobná. Baba se však neleká a vyhrožuje, pustí-li chasu na sv. Petra, že mu oškube vlasy – a „...vtom mne uhodí přeslicí, a toť mladí i velicí vespolek chtěli mne rváti, měl jsem tu teprv vyhráti, než že jsem utekl ze světnice, nevracel jsem se tam více. Běžel jsem spat do stodoly, téměř jsem zmrzl napoly, neměl jsem se přikryti čím.“

Vylíčený obrázek nejlépe ukazuje, jak soudili mravokárci o schůzkách na přástky, jak viděli v přástkových zábavách rozpustilou veselost. Stesky na přástky opakují se často a často. Pejtovi Hostounskému nelíbí se toulání po přástkách.

Nathanael Vodňanský vytýká na zač. stol. XVIII. nemoudrým matkám, že samy učí svoje dcerky toulat se po panketech (hostinách) a přástkách. Matouš Konečný o něco později napomíná čeleď, aby se varovala rozpustilosti, prostopášnosti, světského šprýmování, aby nechodila na přástky.

Záhy si všímala přástevních zlořádů i světská spravedlnost. Na sněmu na hradě pražském 7. ledna 1545 vydali páni poddanému lidu zákaz přástek. „Tolikéž i přástky a hry, na kteréž se scházejí a při nichž hříchy páchají, aby každý pán, rytířský člověk, Pražané a jiná města na gruntech svých opatřili a je zastavili pod trestáním týchž lidí, jak by se jednomu každému pánu mírně a slušně vidělo.“

Usnesli se na zákazu a vydali jej sněmovním nařízením. – Ale málo to pomohlo. Se zimou a dlouhými večery se vracely každoročně přástky, se svým neodolatelným půvabem i obvyklými, kaceřovanými zábavami. Sněm na hradě pražském vydal znovu artikul proti zbytečnému popíjení, „item posvícení, kolednímu pivu, přástkám a hrám selským.“ A r. 1595 sněmovní usnesení zase přísně nařizuje a vyhlašuje, že se zapovídají přástky, schůzky a tance a jiná rozpustilá noční zasedání, jež se páši a provozují.

Stejně na Moravě Žerotín zapisuje o soudě panském r. 1597: „Zvláště pak nařídilo se vrchnostem, aby přetrhovaly hříchův a rozpustilostí proti Pánu Bohu, nemírná pití a obžerství, neřádná posvícení a hody, tance i hry, hromování, přísahání, lání, noční toulání a schůzky, povyky, přástky a střelby.“

Páni se řídili sněmovním artikulem. Když o masopustě k „soudu“ shromážděným poddaným vrchnostenský úředník vykládal, co činit mají a co ne, pravidelně na všech panstvích se zapovídaly přástky po celé století XVI. a XVII.

Zřízení Jiřího z Valdštejna poddaným panství hostinského a miletinského r. 1566 poroučí: „Hry a přásteve žádný, v karty ani v kostky, i tolikéž tanců, aby u sebe nedopouštěl, o peníze, ani jinak žádným vymyšleným způsobem.“

Griespekovský řád selský r. 1588 zakazoval: „Přástek aby žádný u sebe nedopouštěl a zvláště pacholkům a pacholatům a kdož by je u sebe dopouštěl, Jeho Milosti pánu pokuty bečku soli aby dal. Rychtář ať na to pozor se vši bedlivostí má, neprohlídajíc ani pomíjejíc v tom nižádnému. Kdož by se toho dopustil, o tom každému aby vrchnosti oznámil, a pakli by rychtář v tom se tak nezachoval, o tom věda, takovou pokutu bude též povinen.“

Vřeten
s přeslenem.

Zdobené přesleny z Chodska, obléváné cínem.

Poddanský řád na panstvích rychmburském, rosickém a slatiňanském r. 1626 stanoví: „Přástek, ani jakých veřejných schůzek a povykův, žádný u sebe nedopouštěj, pod pokutou vrchnosti 2 kopy grošů míš. a rychtáři též 30 grošů míš.“

Řád poddanský na panství kláštera doksanského r. 1648 předpisuje poddaným: „Na přástky aby nechodili. Ten, kdo by je přijal, pokaždé pokuty dáti povinen bude 10 kop.“

Řád poddanský na panství jindřichohradeckém z r. 1660 nařizuje: „Přástky, tance, ani žádných schůzek pacholkům s děvkami hned u žádného hospodáře, zvláště pak v domech šenkovních, aby více nebyvalo. Dopustil-li by se kdo toho, den a noc v kládě seděti má, a dá pokuty milostivé vrchnosti jednu prostici soli. A nad tím rychtář a konšelé pozor míti mají; jestliže by to od nich dopuštěno a přehlídáno bylo, tehdy oni také touž pokutou vrchnosti povinni budou, k tomu den a noc v věži seděti mají.“

Podobné zápovědi a pokuty opakují se až do omrzení i s pokutami skoro doslova i ve století XVIII. Ještě roku 1847 úřední návod rychtáři předpisuje, jak má přihlížet k přástkám, aby se tam neděly neplechy, ač jinak schvaluje společné předení v zimě pro úsporu světla a paliva: „Přástva. Tak nazvané schůzky k předení, kdež se vesničtí obyvatelé za zimních večerů k předení střídavě do domů scházejí, dílem aby světla a paliva ušetřili, dílem aby se vzájemně k práci pobízeli, jsou povolené. Rychtář však má na to hleděti, aby se všelijakým nezbednostem a nemravnostem, kterým by schůzka taková příležitost dávala, přítrž učinila.“ Rychtář z polovice věku XIX. podává si tu ruku s rychtáři a panskými úředníky z věků XVI. až XVIII., ve snaze na zastavení podezříváných přástek... Aby nás toto věčné vyčítání nevrlych mravokárců a úřední zakazování přástek neomrzelo, přestaneme na uvedených ukázkách a vrátíme se ze století XIX. přes všechny výstrahy na staročeské přástky. Jen ještě jedno pozdní svědectví:

V r. 1854 dovolával se městský úřad v České Třebové německým přípisem k politickému úřadu v Lanškrouně, aby bylo zakročeno proti častému strojení maškar v přástvách, při čemž prý se neplechy prováděly. Strojení za maskary bylo tak oblíbeno, že se v letech šedesátých pravidelně dělo od přástevníků v úterý a v sobotu od adventu až do Popeleční středy. Ke konci r. 1890 stěžováno do přástek, jak mladé dívky, ještě školačky, k sobě vábí k tancům až přes půlnoc. Neslavné skončení přástev vybízí ke srovnání se smutným zánikem jiných, někdy skvělých nebo prospěšných zřízení lidských... – Ve *čtvrtek* na přástky nesmíme. Na přástkách udržela se památka pocty, vzdávané starodávné ochranné bytosti rodinného krbu, *skřítkovi*. *Čtvrtek byl od pradávna pro přástky svátečním dnem*, kdy na počest skřítkovu nesmělo se příst, kdy byly skřítkovy připravovány oběti, nechávány drobtý a zbytky jídel na noc.

Na zimních schůzkách předly ženy a dívky. Také muži při nich nezaháleli. Zachovalo se o tom zajímavé svědectví. Motivů přástek zmocnila se totiž u nás za Bedřicha Falckého polemika protijezuitská. R. 1620 byl vydán leták s vyobrazením, jak muži-jezuité sedí, předou a rozprávějí. Předou vřetenem, starým primitivním způsobem. Při práci rozsazeni jsou na stoličkách, jak se asi sedávalo na souvěkých přástkách při předení. Že také ostatní muži chodili na přástky a předli, potvrzují mnohá vyobrazení chodských přástevníků.

Věrný obrázek ze života v lidové chalupě u nás, načrtnutý několika jasnými a názornými rysy, podává J. A. Komenský v líčení domácích prací ve své domovině. Původními, svéráznými názvy vzpomíná práce v pazdernách, na *přástkách* s kolovraty a přeslenem i na primitivním stavu tkalcovském v nizounké chatě, zakouřené a očištěné plápolavým svitem hořících loučí, zapalovaných troudem a křesadlem z troudníku. Práví: „Přadlí kužel k přeslici přiložíce předou buď na kolovratě, aneb na vřeteně s přeslenem. Z motovidla neb svijadel svíjí se klubka, a bývá příze. Tkadlec do osnovy outek protkáváje, plátno a kment dělá; kteráž aby zbělelo, na slunci se bílí... Louč kouří a čadí. K rozsvěcování křesadlo s troudem ať jest tu... Přástka, přístka, schůzka k společnému předení.“

Se zálibou se obveselovali na přástkách *hádankami*, čili po staročesku *pohádkami*. V divadelní hře staročeské o Samsonovi přiznává se Taret: „Slýchal jsem já pohádek velmi mnoho, ve všech na *přástkách* dosti bejvá toho.“ Ovšem mravokárci vyčítají, že mládež podivnými pohádkami pokrytá se popouzí, že vtipnými pohádkami vychází z míry dovolené čtveračivosti. Proto také podezřívali přástevníky a vyčítali jim tuto přástevní zábavu. Výčitky však nezastavily záliby přástevníků v ostrovtipné a napínavé hádankářské zábavě.

Jan Jeník rytíř z Bratřic (1752–1845) ve svých pamětech ze zkušenosti popisuje, jak si liboval lid český na přástkách v zábavných i rozpustilých hádankách: „Při všech svých schůzkách v sousedském shledání, zvlášť zimního času, za dlouhých večerů obyčejně se při přádle u přeslice vesele zpívalo. Akdyž se někdy ten jejich zpěv něco časněji skončil, tu se teď předkládaly jakési hadačky k uhodnutí. Z kterýchžto se některé opravdu za vtipné a nemálo čiperné pokládati mohou...“

Této záliby přástevníků v hádankách chopili se v dobách pobělohorských kněží. Použili hádanek, z bible upravených pro vycvičení mládeže a lidu v znalosti Písma sv., tak zvaných „duchovních pohádek“, pro ušlechtilou zábavu a zároveň jimi vyučovali křesťanským naukám. O tom zachoval svědectví Tanner v knize o apoštolské činnosti známého kněze A. Chanovského. Co bychom teoreticky předpokládali, doloženo tu skutečným příkladem. Chanovský chořoval po přástkách i se šlechticemi a tam bavil shromážděný lid kromě světských kratochvílí

Chodský přástevník.

duchovními pohádkami a rozjímáním. Tanner píše: „Jest v Čechách obyčej mezi selským lidem, že děvečky, které v zimě předou, scházívaly se večer do jisté chalupy na přízi a říkají tomu na přástky, kdežto když předou, dlouho na noc rozprávívají, rozmanité pohádky sobě vespolek přednášejíce, směšné básně, klevety a frašky sobě připomínajíce a někdy také rozličné písničky, aby se jim čas krátil a teskno nebylo, zpívajíce.“ Rarášek pak používá příležitosti a navádí je i k zlým a mrzkým věcem, čemuž Chanovský chtěl zabránit. Proto se účastnil sám přástek a přičiňoval se, aby z nich učinil školu křesťanské pobožnosti. Přinášel s sebou pobožné dárky a knížky, které vždycky míval pohotově. Všem přítomným vypravoval nábožné historie nabádající k ctnostem. Aby na přástkách nebyl obtížný, promluvil někdy něco svatě kratochvilného, zasmál se, předkládaje shromážděným duchovní hádanky, např.: Co je spolu troje a jedno? Nejsvětější Trojice Boží. – Co je ze všech věcí nejhorší? Hřích. – Kdo jsou ti, již by rádi zemřeli a nemohou? Ztracenci v pekle. – Kde mohou lidé býti živi beze vši bídy a těžkosti? V nebi. – Kdo nám prokázal největší dobrodiní? Kristus Pán. – Kdo je ten, jenž každého svátečního dne bývá v kostele, avšak nikdy ho tam žádný nevidí? Kristus Pán u velebné svátosti oltární. – Která je matka a panna? Nejsvětější Rodička Boží. – atd. Když některá z přástevenic dobře odpověděla, pochválil ji přede všemi a také jí daroval nějaký duchovní dáreček. Nato nějakou pobožnou písničku jim začal a sám s nimi zpíval. A tak až do půlnoci, ano i přes půlnoc s nimi na přízi setrval. – Může-li býti zdařilejší a věrnější obrázek staročeských přástek?

Ve stol. XVII. a XVIII. se venkovský lid v zimě stále scházel na přástky. Selská pranostika r. 1710 rýmuje, že po sv. Havlu ve vsích

„potom na přástkách sedí
a vodníci neb kolník jedí“.

To dosvědčuje také výčitka kněze Bohumíra Hynka Bilovského na začátku stol. XVIII., že rodiče, aby ušetřili světla, posílají děti na podezřelou přástku, „kterou prý sám čert nočního času vymyslel“. Posílají je do té neb oné chalupy na přástku mezi čtverácké tovaryše a tovaryšky.

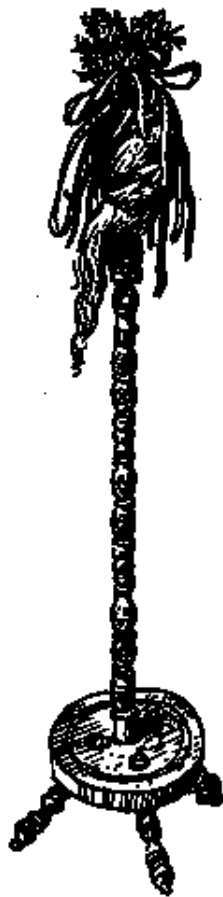
Vzácná knížka *Pravidlo o vrchních a obci představených* z r. 1752 přísně hrozí: „Běda těm, kteří na svém gruntě zloděje, lotry, kacíře, bludné knihy, nestydaté schůzky a jiné neřesti při celonočních muzikách, ožralství a výskání též při noční práci, přádle, kde se schází rozpustilé obojí pohlaví, netoliko proti zemskému, ale i božskému přikázání, s folkem a svědomitostí svou trpí, které by vykořeniti měli, ti zajisté i tenkrát, když se modlí, neb spí, notně službu ďábelskou zastávají, neb skrze svůj bezbožný folk na věčné časy hříchy rozmnožují a celá stáda ovčiček Kristových do pekelného ovčince ženou. Ti všichni měli by sobě železnou rafikou na dveře příbytku i srdce svého vyryti tato slova sv. Petra Damiána: Co nám pomůže, že nezahyneme pro hříchy vlastní, zahynem-li věčně pro cizí hříchy...“

Ve století XIX. věnovali již spisovatelé, kteří si všímali lidového života a lidového podání, přástkám bedlivou pozornost. Škoda, že to, co nám zachovali ve svém líčení, dnes již patří mezi zkazky z dávných dob. Jako by to již ani pravda nebylo, jak rozmanité zábavy, hry, písne, obyčeje mívali přástevníci. Bývalo, bývalo.

Nejdříve zajdeme se podívat na přástevníckou slavnost „vrkoč“ a na *dlouhou noc přástevnic s vyvolenou královnou noci*. O tom zachovala zprávy Božena Němcová, jednak v dopise, kterým se dotazovala po tomto přástevníckém obřadu, jednak v líčení, kde použila lidového podání v rámci povídkovém.

Dne 7. ledna 1846 píše z Domažlic do Skalice farář Ludvíkovi: „Dlouho jsem přemýšlela, ke komu se obrátit mám, aby mi níže psanou slavnost důkladně popsal, a byla jsem věru na rozpacích, an mi bezděky staročeské přísloví: ‚Sejde s očí‘ atd. na mysli tanulo, a ono bývá začasté pravdivé. Tu jsem vzpomněla na Vašnosti, a znajíc šlechtné a vlastenecké Vašnostino srdce, začala jsem ihned psát, doufajíc, že mi moji prosbu neodepřete, neboť nevím, ke komu bych se potom obrátila. Potřebuji do jedné povídky národní obyčej děvčat aneb spíše přástevnic z našeho kraje. Tuším, že je to tak: Děvčata, která dohromady chodí a přástvy drží, spočtou v druhém aneb třetím masopustním týhodni svoji přízi a která nejvíce napředla, ta je *královnou* a dává *dlouhou noc*. Každé děvče od příze něco má, a to potom prodá a koupí něco k dlouhé noci. Která je královnou, ta musí dát ale nejvíce, a u té se večere drží. Večer pozvou děvčata své hochy, a všickni jdou k večeri. Na stole musí být naditý kužel s pěknou pentlí otočený. Když jsou po večeri, dá se kužel na přeslici, královna ho vezme a každá se svým milým jdou v páru s muzikou do hospody. Ovšem, že královna nejvíce tančí. Její hoch je povinen jí vrkoč dát, který v půlnoci přinese a jí věnuje. Nyní nevím, je-li to tak, čili není, a jaké písně se při tom zpívají. Je mi velmi mnoho na tom záleženo, abych to důkladně věděla, a co možná záhy. Velmi škoda by bylo, kdyby se ta národní slavnost byla již opovrhla, což ale nemyslím... S nejhlubší úctou zůstávám Vašnostina služebnice Božena Němcová.“

Podrobnější obrázek líčí Bož. Němcová: „Jak přestanou polní práce, nastanou ve vesnicích přástvy. Děvčata zvolí si jedno neb dvě místa, kam se po celý čas scházejí, buď u mladých manželů neb u vdov neb kde dcera ve statku a nikdo mrzut aneb nemocen není: na světlo platí dohromady. Po celý čas přástvy má dovoleno buďsi dcera neb služebná to pro sebe schovati, co přes úkol napřede. Druhý neb třetí týden masopustní se slaví „*dlouhá noc*“; děvčata přepočtou přízi, nejpilnější jest pak *královnou noci*. Na Starém bělidle a ve mlýně nebylo jako ve vsi, kde bylo mnoho chasy; tam si volili královnu a krále, byla muzika, strojila se přeslice a *vrkoč* se dával. Na Starém bělidle vystrojila se dobrá večere, přástevnice se sešly, zpívalo se, jedlo a pilo, a když se za dveřmi ozval flašinet, začalo se v kuchyni tančit. Ve vsi na den slavnosti jest před muzikou u královny večere, ke které každá přástevnice něco koupí z peněz, které stržila za přízi přes úkol napředenu: za to si pozve každá svého hochu. U večere není kromě přástevnic nikdo, ale každá pošle od jídla výsluhu domů. Královna

Okrášená přeslice
k slavnosti
„Dlouhá noc“.

zvolí si krále; ten dá vrkoč a platí muzikanty, ona musí nejvíce k večeři přidati, kužel strojiti, hochům dát píti. Děvče volí toho za krále, koho má nejraději. Kde královna bytem, již od rána pekly se koláče, po celý den bylo šukání ve statku, aby večer vše jak zrcadlo se lesklo. Sednice bílým pískem jest posypána, na lipových stolech čisté jsou rozprostřeny ubrusy; majolikové talíře, dvoušpicové vidličky, plechová lžíce a krátké ostré nože ležely na stolech. Zrcadlové obrázky dvěma řadami visely na stěně, kdežto nad stolem visela papírová holubička (sv. Duch). O čtyřech hodinách dostavili se muzikanti (housle, klarinet, flétna a fagot); když snědli několik placek, šli pro krále. Zatím děvčata se shromáždila. Krále provází houf dětí do statku královny. Po příchodu králově zasedlo se ke stolu, královna do rohu, vedle ní král. Nejdrive děvečka roznášela na čisté ošatce rozkrájený chléb a pak dva pekáče jahelníku, mezi tím co pacholek naléval pivo. Nato jsou podávány na dvou mísách buchtičky odvárkou polité (omáčkou z povidlí), slepice s rýží a rozinkami, jitrnice se zelím, pečeně a naposled koláče a rosolka. Chasa se brzo rozveselila. Po večeři šla královna pro přeslici; tato byla cínem vykládána, kužel byl nadit hebkým lnem, otočen červeným fábořem, na špici máje kytici rozmariny a od vršku strakaté stužky. Jak královna vešla, muzikanti počali hráti, král vzal královnu pod paži a vše se hrnulo do hospody. Tam byl již stůl uprázdňen, kde postavena přeslice, muzikanti jej obsedli a počali

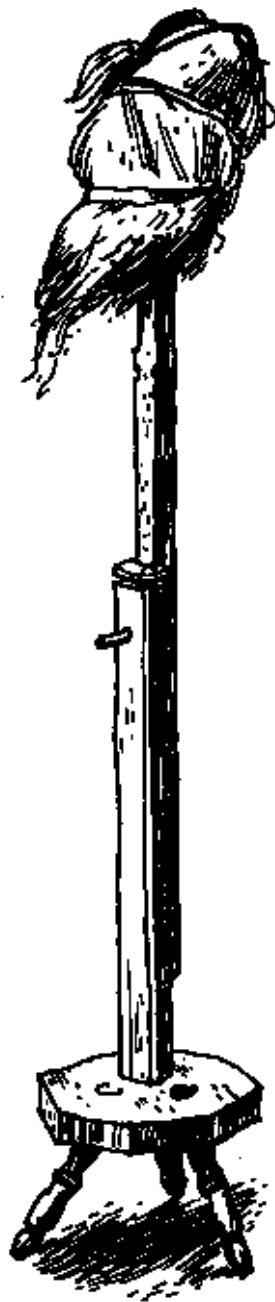

Vrkoč pro královnu „Dlouhé noci“.

hráti skočnou. Tancem, zpěvem a povídáním čas utekl do půlnoci. Tu se král ztratil; kam šel? Pro vrkoč. Král musí totiž dáti královně vrkoč, jenž vyhlíží jako homole cukru. Na kulatém, barevným papírem obloženém prkénku leží věnec z dobrého těsta upečený; v tom jsou zastrčeny hůlky as čtvrt lokte dlouhé, na nichž leží menší a tak pět až šest, vždy menších. Na hůlkách jsou navlečeny švestky, rozinky a jiné mlsky; také na věncích jest toho dost nalepeno. Na vršku nalézá se rozmarina se strakatými fáboři. Ten věnec nese si královna domů; něco rozdá mezi přástevnice, něco nechá pro sebe. Po půlnoci starší se rozešli a chasa zůstala. Již svítalo, když královnu provázel s muzikanty k vratům; stiskli si ruce, dali si dobrou noc a když muzikanti vyprovodili i krále, bylo po dlouhé noci... Dnes již není ani po dlouhé noci, ani po vrkoči potuchy. Všecko jako by se do země propadlo. Jiný čas, jiný věk, nevrátí se již přástka s dlouhou nocí a s vrkočem a s něžnou, symbolickou radovánkou zimní... Jak si představíme přástky podle líčení Boženy Němcové, znázornil akademický malíř Ad. Kašpar zdařilou kresbou ve skvostném vydání Babičky. Zároveň připojil kolo-vrat, loučnick, křesadlo s hubkou, jak to vše čekalo na příchod přástevnic.

Vyslechněme nyní svědka, jenž se rozpovídal o přástkách v *Posázaví*: K přádlu byl určen zimní čas s dlouhými večery, kdy venku nevlidně a mrazivo. Tu to ovšem lákalo k teplým velikým kamnům do dřevěné „seknice“, do níž nezabloudil téměř ani ohlas počasí mrazícího kolem stavení. Lákalo to tím více, že zřídka tu bývalo navečer smutno. I ráno vstávalo se časně ku přádlu. Již o čtvrté hodině selka vzbudila děvečky a předlo se při mihotavém plápolu „tříštěk“. Ty za večerů štípal sedlák nebo vejmníkář. Syrové dříví borové dalo se rozpařiti, aby se dobře štípalo. „Voskolky“ (vnitřní, ze štěpiny ustípnutá tříška) a „vodkorky“ (tříška od kůry) se odhazovaly jako nepotřebné k spálení. Tříška se rozsvítila a vložila do svícniku, aby od tud čadícím světlem ozařovala seknici. Kouř se plazil pod stropem a usazoval se na trhanicích a trámech, které podnes najdeme ve staré selské světnici tak černé, jak je před časy nabarvil tento čoud třísek. Bývalo potřeba jednoho, jenž třísky na svícniku stále opravoval a udržoval svítící plamen. Od čtyř hodin tedy již ve statcích vrčivaly kolovraty a přeslice. Když byl čas krmení, šla děvečka krmit, jiná vařila a ostatní předly dále. Ve dne dělala se práce jiná, nebylo-li jí, předlo se také. Jednotvárná, uspávající práce stala se teprve zajímavou večer. Tu se ovšem hledělo dříve uvařiti, aby „ta chamrad“ ulehla a ženské, seskupivše se se svými stroji kol svícniku, předly... Panímáma (teta) a starší děvečka přádaly len, mladší děvečky nebo dcery, které nebyly ještě zručnými přelkami, pačisku a koudel na plátno hroubný a na pytle. Brzy se trousili „muzci“ svobodní. Povíдалo se, různé hry a šprýmy vyváděly, ale nejvíce se prý zpívalo. Do této veselé společnosti přišel mnohdy potulný šumař, jenž býval daleko znám. Toho vítali s radostí. Napřed hrával na poslech, aby přelky ještě něco upředly. Když se společnost naposlouchala do sytosti a hochům se již nechtělo čekat, odklidili přelkám přeslice do kouta a začalo se „do kola“...

Přástvy začínaly po posvícení a trvaly až do Popeleční středy. Bývalo veselo. Hospodyně, v jejímž stavení se přádleny sešly, neopominula přinést ošatku „křížal“ na „poslinek“. Děti se těšily již po delší dobu na pohádky a pověsti, jež při přádlu bývaly vypravovány. Kde se scházivaly dívky, bývalo ještě veseleji; když napřádly svůj úkol, zazpívaly si, vypravovaly různé příběhy a pověděly tajnosti. Pak se hrály rozmanité hry a prováděly se zábavy, zvláště když přišli mládenci. Mnohá manželství měla původ z těchto

Chodská přeslice.
Ze sbírek
národopisného
oddělení Národního
muzea v Praze.

přástev. Aby přišlo hojně hochů na zábavu, hleděly je dívky přivábit tímto způsobem: Smetaly ze všech koutů světnic smetí doprostřed a říkaly: „Smetáme smetí, mládence, vdovce, ať přijde, kdo chce; od východu, od západu, zpředu, zezadu, přes zahradu.“ Potom vyhodily smetí před stavení na cestu. (Lužany.) Na Moravě smetaly dívky smetí a říkaly: „Smetáme smetí, mládence, vdovce, nechť přijde, kdo chce, zhory, doly, do stodoly.“ Některé z děvčat pak vzalo smetí a doneslo je na rozcestí.

Jak děvčata předla len, takové muže očekávala. Předla-li pokaždé málo, vdala se za malého. Napředla-li vždy veliký „potáč“, dostala velikého muže. Vinula-li niti na vřetenko buclatě, věřila, že bude její manžel buclatých tváří. Vinula-li na dlouho, doufala, že si ji vezme muž dlouhých tváří atd. Po celý měsíc hleděly přadleny v Hradecku každý den „umotat“ několik pásem pro sebe. Pak prodaly přadlena, koupily za ně mouky a „koření“, aby strojily „*přástvu*“. Před „*dlouhou nocí*“ (před sv. Lucii) napékly housek a strojily v hospodě společnou večeři; mužští platili „pítí“. Pak se tančilo a zpívalo obyčejně do božího dne. To již vylíčila B. Němcová.

Na *konec přástvy* se prováděly zvláštní slavnosti: *Přeslička* byla do nedávna slavena v *Hradecku*. Hospodyně se dohodly, že vystrojí „*přesličku*“, vybraly nejváženější selku a ta si přibrala dvě hospodyně. Sly pozvat všechny selky a chalupnice ve vsi, při čemž vybíraly 2–5 zl. Potom přidaly účastnice pšenice (od čtvrtce až do korce), kterou daly semlít nebo ji prodaly a nakoupily mouky a koření na věnce a koláče, jež pekly před zábavou. „*Přeslička*“ se odbývala některou neděli masopustní, obyčejně před „ostatky“. V den slavnosti odpoledne naložila se „*přeslička*“, ověčená fábory, na žebřinový vůz, kolem ní zasedly hospodyně a jely po celé vsi, při čemž je provázely rozmanité maškary. Když přejely celou ves, odebraly se do hospody, složily „*přeslici*“ a postavily ji na konšelský stůl. Mezitím sešli se do hospody hospodáři, aby „*licitovali přesličku*“, někdy podáno až 30 zl., jež hospodyně vzaly a zaplatily hudbu. Pak nastala večeře, při níž se prodávaly věnce a koláče; také pivo a rosolku platily pořadatelky ze sebraných příspěvků. Po večeři nastal tanec, který trval až do rána. (Rozběřice.)

Místy byl strojen „*kužel*“. Rozmanité maškary provázely za zvuku hudby vůz, na němž seděly kolem kužele lnem „*naďatého*“ a všelijak ozdobeného. Zábava končila v hospodě tancem. Na Hradecku se strojl „*kužel*“ chudé nevěstě, aby měla len do hospodářství. Po svatbě ve středu (v úterý při svatbě se hospodyně dohodly) zapřaženo do žebřinového vozu, na který se posadilo několik hospodyň, a jelo po celé vsi. Maškary předcházely nebo předjížděly povoz, aby oznámily hospodyně, že má mít připraven len. Přidány buď klouby nebo „*obláče*“; místy také „*netřený*“ len na vůz nkládán; že se při tom připíjelo a žertovalo, rozumí se samo sebou. Sebraný len dovezen nevěstě, u které byla potom společná večeře. (Rozběřice.)

Ptejte se dnes mezi lidem a hledejte ve slovnících název „*rozchodnice*“ a „*přáďátka*“... I to jsou zvyklosti z přástek našeho lidu, dnes již vyhytnulé, neznámé ani podle jména. Co to bylo? O tom zachoval paměť J. Stěhule:

Za mého dětství scházely se v naší chalupě za adventních večerů přadleny, dívky dospívající a dospělé. Doma bylo každé přadleně uloženo, kolik cívek pěkné příze má za večer upřísti a doma odvésti. O některé přástvě bylo u nás přes deset přadlen. Přádky (kolovrat byl jiný nástroj) vrčely, že nebylo slyšeti slova; proto se přádalo

mlčky. Ale do přestávek některá předčítala z knížky (pohádky a pověsti od Němcové, Genovefa aj.); vyprávěly se smyšlené i skutečné příběhy, žertovné i vážné, zpívaly se lidové i kostelní písně. V noci po deváté hodině přicházeli za přádlenami též mládenci a po přástvě odnášeli jim přádky domů.

Večer před Štědrým dnem (tj. 23. prosince) byla poslední valná přástva. Přástevnice, poděkovavše za pohostinný pobyt hospodyně a hospodáři, rozloučily se vzájemně a rozešly. Tento den i se svým večerem byl jmenován *rozchodnice*. Přástevnice, které byly na provdání o nejbližším masopustě, po Vánocích nepřicházely na další přástvy; i ty, které ještě neměly naděje, že budou toho času shozeny s kazatelny, zůstávaly doma při té neb oné práci. Po svátcích na Mláďátka ještě se nepředlo; ale matky říkaly: dnes ještě je Mláďátek, ale zejtra, děti, je *Přáďátek*, totiž zejtra bude se příst.

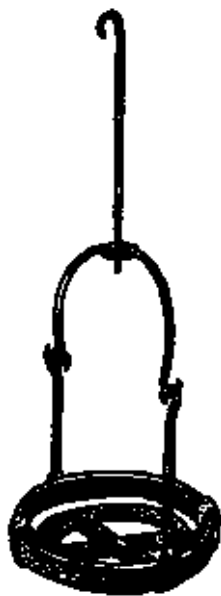
Pozvat někoho na „přástvu“ znamenalo, aby přišel příst navečer po večeři, tak asi od 7–10 hodin. „Přijďte k nám s kuželem“, tomu se rozumělo, že má přijít s přádlem za dne na odpoledne, od oběda do večera, do domu zvoucí hospodyně. (Olešnice u Vysokého nad Jizerou v době asi do roku 1856.) V prosté mluvě venkovského lidu na Vysocku říká se dosud „chodiť, s kuželem“, což znamená jít s nějakou ruční prací na návštěvu. Např.: „Půjdu k Bartoňovům s kuželem“, tj. vezmu s sebou šití, apod.

Z přástek českého lidu zvláště jsou zajímavé *přástky na Chodsku*. Již postup práce se lnem upoutá pozornost.

Na přástce na Chodsku bývalo všechno primitivní, starobylé. Poznali jsme přesleny původu takřka předhistorického. Sotva vcházíme do světnice, abychom neklopýtli při matném blikotu hořících loučí, špánů, jež B. Němcová popisuje: Při předení zastrčily se v železná ramena, u stropu zavěšená, hořící špány, děvčata posedala dokola na stoličky a „lajce“, udělala kříž a s Kristem Pánem pustila se do přádlu a do zpěvu. Každý z chlapců, který tam měl své vyvolené děvče, sedl buď vedle, buď za ní. Kteří žádných neměli, utírali špány, pletli se mezi vřetánky, povídali pohádky a některý pomáhal hospodáři drát špány. Konec přástev byl o Vánocích.

Visutý krb býval zvláštností chodských přástek. Bude se již dnes ukazovat jako vzácnost. Nevíme, připomíná první znalec chodského lidu prof. J. F. Hruška, že by něco podobného měli jinde:

Podstata visutého krbu je železná kovaná obruč 2–4 cm široká, o průměru 2–3 dm. Na dolejší stranu obruče přikován je rošt z podobných plátků, tvaru dvojitého kříže nebo hvězdy. Nahoru trčí z kruhu dvě železná uši, přidělané souměrně každé s jedné strany tak, aby byl kruh v rovnováze. Uši jsou na koncích zahnuty v oka a do ok zasazen pohyblivý železný oblouk, do něhož je nahoře uprostřed zapuštěna též pohyblivě delší železná tyčinka. Tyčinkou zavěšoval se visutý krb buď do zvláštního železného oka při stropě, nebo, měl-li níže viset, do řetězu, upevněného ve stropě uprostřed světnice.

Visutý krb
z Chodska.

Z toho stálého umístění i z tvaru visutého krbu vysvítá už částečně i jeho účel: jako krb zděný měl krb visutý ve větší míře dávat světnici světlo i teplo, a to, vise uprostřed světnice, stejnoměrně na všechny strany. Věříme proto, co pamětníci krbu visutého vykládají, že to bylo zařízení moudré a výhodné. Rozdělovali na něm zvláště za studených dlouhých večerů: sedlo se kolem krbu a každý měl pro sebe dosti světla i tepla. Nejlepší služby dělal visutý krb *přástkám* a všem podobným schůzkám. Přádleny rozsedly se s kolovraty nebo vřeteny na dlouhé lavice tváří ke krbu, a mohlo jich být čtvrt kopy, jedna druhé nezacláněly. Vařit se ovšem na visutém krbu nemohlo.

Aby měl takový krb průvan, udělán nad ním ve stropě čtverhranný otvor, jímž také kouř odcházel – na půnebí a z půnebí kudy mohl, všelikými děrami a šterbinami. Na některých takových půnebích svítilo se všechno dřevo jako nejpěkněji na hnědo hlazeno. Někde pořizovali k otvoru ve stropě prkenný komínek, jenž odváděl dým střechou přímo ven. Komínek míval u ústí záklopku, opatřenou dvěma provazci, jimiž se mohla záklopka ze světnice otvírat a zavírat.

Aby oharky s krbu padající nepopálily podlahy, stavěn pod krb škop s vodou. Místy měli k tomu účelu v zemi zasazenu zvláštní kamennou plotnu nebo opotřebovaný mlýnský kámen. Za dne visíval krb visutý na hřebu podle krbu zděného.

Pohodlnější nové světlo a drahé dříví vytlačily poslední visutý krb nadobro. Ale ve starých nevyhořelých staveních najdete na starém půválkovém stropě čtverhranný otvor hlinou zalepený – poslední a jistá památka visutého krbu. Visutý krb zanikl před Národopisnou výstavou asi r. 1892.

Kromě světla v krbech obyčejné a zrovna neobyčejnější bylo po všem Chodsku svícení dračkami – „špány“. Kde byl bližší les dubový, svítilo se špány, kde borový – dračkami. Svícení dračkami i špány souvisí s předením a je tedy s ním stejně časově omezeno. Na špány měli zvláštní, zajímavý „svícen“. V kuse prkna hezky širokém a jako stolička nohami opatřeném zasazena je dřevěná tyč, asi metr dlouhá. K této tyči přiléhá rovnoběžně jiná podobná na straně, jí k první přiléhá hladká, na protější hrubě ozubená. Na zubech je dolejší zářez vodorovný, hořejší šikmý. Do zubů zapadá dřevěný obojek, k tyči první nahoře dřevěným hřebem připevněný. Podobným obojkem jsou opatřeny také tyče dole, aby jejich konce nemohly od sebe. Tento druhý obojek připevněn však k tyči druhé, na první může se libovolně posunovat. Mělo-li se dát světlo níže nebo výše, povolil se obojek zapadající do zubů a tyč vrchní, „držák“, mohla se posunout. Držák je opatřen kováním, které je na konci v podobě čtyř prutů rozčísnuo. Mezi pruty zaskřípí se špán a tak hořel. Jeden z prutů je na konci rozšířen v plátek a zahnut dvakrát tak, že je v něm vodorovná šterbina: do této se kladl špán „točený“. Špány točené dělaly se na zvláštním soustruhu. Dělali je z válek tvrdých, jež se na soustruhu otáčely a zvláštním ostrím brala se z nich libovolně tříska ve spirále, třeba kolik sáhů dlouhá. Tříska byla krájena přes léta, byla tudíž křehká; proto se zavěšovala na svícen vodorovně, aby se tak nelámala. Kolik se takových špánů spálilo, ukazuje okolnost, že „točení špánů“ byla zvláštní a dobře placená živnost. Na oharky bylo pod svícem opatření jako pod visutým krbem. Tím jsme na Chodsku s přástkami hotovi.

Svícen
s fidibusy.

Starí pamětníci, vypravující o přástkách, vzpomínali, jak si zapalovali fajfky *fidibusy*, jež byly u zámožnějších hospodářů zastrkány do kalíšků „okolků“, ozdobně vysostruhovaných kolem hůlek, rovněž ozdobných, nezřídka upravených nahoře za svícný. Dokud nebyly sirky ještě tak rozšířeny, skládaly se fidibusy, papírky, tence na dlouho. Kuřáci vytáhli fidibus, papírek, o louč si zapálili a podpálili fajfku. Název vznikl z francouzského jména *fil de bois*, nit, pásek ze dřeva, jako jsou špány na Chodsku, posvěty, třísky podobné hoblovačkám na Moravě. Původní tenké proužky dřevěné, vyhoblované, „posvěty“, nahrazovaly se stejně hořlavým papírem, skládaným nejčastěji z novin a ze starých papírů.

Přástevnícké zábavy, žerty z *Podkrkonoší* popisuje *J. Petrák*. S příchodem zimy nadešla i doba přástev. Bývalo o přástvách veselo, zvláště tam, kde se scházívala dívčí mládež. Brzy přišli do světnice i hoši, a tu žerty, veselé písně, povídačky, šprýmy a čertoviny nebraly ani konce. Do přáستvy neměl přístupu, kdo se napřed neopověděl (neohlásil). Takový nezvaný host (zvláště byl-li to mladší hoch) špatně pochodil: přástevníce přinesly vanu s vodou, notně ho „zmyly“ a pak vystrčily vesele na mráz. Přišel-li hoch z cizí vesnice, musil zaplatit výkupné: mládenci jej „vzali“, totiž došli si pro něho, přivedli jej mezi přástevníce a zde za pokutu musil (kleče ve vodě) přeríkat růženec. Nebo mu i vlasy do hola ostříhali a jiné žertíky s ním provedli. Pak směl již bezstarostně navštěvovat vyvolenou srdce svého.

V době adventní, obyčejně v pondělí, vstávaly přástevníce třeba již o hodině s půlnoci. Sešly se v některém stavení a předly jako o závod. – Přády jen jen vrčely. Pak šly společně „na rannou“ (roráty).

V masopustě, tak z pondělka, kdy bývala chasa po muzice, pekly se „sejkory“ (placky ze syrových nastrouhaných bramborů, jídlo v našich horách velmi oblíbené).

Na přástvu chodilo se i v neděli. Tu se ovšem nepracovalo, ale při zvucích harfy křepčilo, co živo; říkali takové zábavě „šejdovec“. Někdy si dopřáli šejdovce i v hospodě, ale bez šelmovství to nešlo. O přástvě sebrali mládenci některé holce šátek nebo cos jiného, zastavili u hospodského a na účet toho popíjeli. Šenkýř rád na takovou zástavu uvěřil, do břě věda, že ji holka vyplatí. Jinde říkají: šedivka, šejdavka.

Předlo-li se dlouho do noci, dostavila se u některé přástevníce dřímota. Netrvalo ale dlouho: mládenci podpálili jí kužel loučí – a dřímota ta tam! Za jasné noci (byl-li povrsek – zmrzlá zem nebo sníh), vypravila se všechna chasa někam na stráň, a pak to šlo na sánkách a na rohačkách s větrem o závod.

Loučnick a kované „zviráky“ na louče z Výsocka.

O přástvách se také předčítalo. Zatímco jedna přástevnice četla, ostatní pilně předly. Vždyť musily čtenáře nahradit svým přádlím, co čtením promeškala. Ze čtení přešlo se na povídačky: o králi, princí a princeznách, o chudém tkalci, o hloupém Honzovi, ale brzy obrácen list, a rej zahájen Libercoulem, meluzinou, diblíkem, světylky, strašidly.

Co to? Na okénko: ťuk, ťuk, ťuk! Někdo jde otevřít, ale po chvilce se vrací se zprávou, že před stavením není živé duše. Teď okno zadrnčelo: silně, tiše, tišeji... Přástevnice ani nedutají. A zas jakoby čelem po skle táhl. Přešla veselost, přešel smích; husí kůže naskakuje dívkám. A slyš: nad hlavami to duní, jako by prázdné sudy válel po stropě. Strach a zděšení ve všech tvářích, jen jeden potutelně po všech se ohlíží. Ví dobře, že jeho druh, přívázav zvenku k oknu navoskovanou nit a uschovav se za koháče (pařezy), prsty po ní smývá, a že jiný tajně vlezl na půdu a koulí na šňůře přivázanou po stropě válí. Však už propuká v smích. – Je po strachu!

Žerty přástevníků bývaly hravé i dravé. Mládenci vzali přástevnici přád, pověsili vysoko na strom a nevrátili, dokud se děvče nevykoupilo nějakým dárkem. Spatřit po noci celý vůz někde na střeše, nebylo nic divného. Mládenci, vracejíce se z přástvy, vytáhli jej sousedovi ze stodoly, rozebrali, vynesli po částech na střechu a zase sestrojili. Jednou vystavěli hoši v Zákostelí u Studýnku velkou bránu z koháčů; pobrali je sousedům. Jaké udivení ráno, že zloději rozkradli dříví, a jaká tahačka, když každý soused se hlásil o své pařezy.

Bujný žert někdy skončil smutně. Hoch pokukoval po děvčeti, ale ta o něm nechtěla ani slyšet. Z přástvy vyšel dříve, a když holka došla na hřbitov (tenkrát kolem kostela), postavil se před ní v bílém prostěradle, s křížem v ruce. Dívka leknutím pozbyla navždy vlády těla.

Ještě v roce 1890 bývala ve *Vysokém nad Jizerou* u Hásků pod farou, příslotkem „u Marinků“, každou zimu veliká přástva denně. Měli tam totiž velikou světnici, kam se scházelo vždy přes 20 mláďenců a děvčat. Mimo práci dali se mnohdy při přástvě i do tance a tančili přesně do půlnoci.

Z východních Čech zachoval ze všech nejúplnější obrázek přástev Jan Tykač, zasloužilý pracovník v oboru české lidovědy. V důkladné studii o lnářství na Česko-třebovsku věnoval pozornost přástkám.

Z přástky v *Dlouhé Třebové*: Některý den přinesla hospodyně přástevníkům na misce něco „na procitnutí“, podle možnosti zelné košťály nebo řepu. Když se totiž v podzimku nakládalo zelí, dali do něho celé okrájené košťály a ty přišly nyní vhod. Byly kyselé jako nakládaný „okurek“. Nebo se vytasila s hrncem „zadušené“ řepy. I ta chutnala. Přádleny si chválily, ať bylo to neb ono. Okrály a daly se zase s chutí do práce. Také přádleny samy si něco nosily. Kde měli doma štěpy, taková přinesla jablka a podělila druhé. Jinak se udržovala bdělost hojným vypravováním, zpěvem a vymýšlením šprýmů. O šprým nebyla nouze. Do jedné přástvy chodila např. dívka tuze „schlubna“. Honosívala se, co ví a co umí. „Šak ty eště šecko neznáš“, pravila jí jednou druhá. „Ani nevíš, jak já ti uhodnu, co venku zdvihneš.“ „To bych přece ráda viděla, jak mi to uhodneš.“ „Uhodnu, ale musíš tu věc držeti vysoko a volati sem, abych už hádala, co vzhůru držíš.“ První tedy šla ven a tam potmě našmátrala palici, vyzdvihla ji vysoko nad hlavu a volala: „Tak co držím vzhůru?“ „Jazyk“, odpověděla

hadačka, načež se rozlehl všeobecný smích. Venku bouchla palice a ve dveřích se objevila prvá též plna smíchu a hrozící hadačka. Žert ten dlouho dívky bavil, po několik večerů na něj vzpomínaly, škádlíce tu, která držela palici.

Dívky se těšily na hochy, ač to byli pokušitelé, od nichž ničeho dobrého neužily. Nepřicházeli dlouho nikdo na přástky, byly svobodné přadleny netrpělivy a některá si sedla na zem, že bude čarovat. Povyžula pantofel a volala: „Z horního konce, z dolního konce a ze placu hoši, pojte k nám na přástvu!“ (V sobotu řekla na dračku.) A šup! přehodila pantofel přes hlavu. Dopadl-li špičkou do dveří, znamenalo to, že volaní přijdou; obrátil-li se „patou“ ke dveřím, bylo to znamení, že nepřijdou. Někdy se stala nehoda, pantofel zink! do poličky nebo do okna. Tabulky byly našťestí maličké, jen po groši, ale přece byla škoda. Hůře bylo, když jednou těžký křamp vletěl hospodáři do úst a vyrazil mu dva přední zuby.

Obyčejně zanedlouho po čarování ozval se dupot na ulici a muchlanice nastala. Každý hoch si sedl poblíž některé dívky a vymýšlel všelijaké šprýmy. Brzy jí shodil nepozorovaně strunu s kola, takže se kolo točilo chvíli naprázdno, než přadlena co zpozorovala. Jiný přetřhl nebo přerízl přadleně nit, shodil kotouček (stroužek) na cívce, že se jí předivo zamotalo a musila nit dlouho vymotávat. Některý šel i dále. Vzal si oharek louče se svícnu, jako by si chtěl zapálit dýmku, ale při tom si počínal tak „neopatrně“, že i dívce podpálil kužel. Oheň se lehko uhasil. Škoda nebyla velká, ale vzrušení bylo značné a úmysl tak dosažen.

Zavládlo-li mrtvé ticho, vzpomněl si některý hoch, že své vyvolené střese pazderí s klína. Vzal zdráhající se dívce zástěru dvěma prsty v nadkolení a sem tam jí třepal; při tom jí štípl. Šlo-li na dívky přílišné spaní, to byla opět hochům voda na mlýn; vytráceli se ven, přinášeli sníh a dávali ho dívkám za krk a za řadra. Byla-li dřímota všeobecná, zdvihla se celá společnost, vyhrnula se ven a tam se povozila s kopečka na sáňkách nebo na stoličkách – co kdo popadl. Pak se zase vrátili do světnice a hleděli vynahradit, co se zameškalo.

Prováděly se také hry. Jestliže totiž napředly úkol, jaký měly doma odvést, a přist se jim déle nechtělo, daly se přadleny s hochy ve hry. Hrály některý večer i bez hochů. K tomu se hodila např. hra nazvaná *kužílek*, jinde (např. v České Třebové) *kopytko*, podle toho, užívalo-li se při ní kuželu nebo ševcovského kopyta.

Dívky sedly do kolečka na zem těsně k sobě, nohy držíce v kolenou vzhůru ohnuté. Kužel podávala družka družce v podkolení a tak obíhal kolem. Vprostřed kola stála hadačka čili chytačka. U které kužel našla, ta musela jít za ni chytat, chytačka pak si sedla na její místo.

Posuvný loučník
k osvětlování při přástkách.

Když byli hoši v přáستvě, hrálo se *na rychtáře*. Jedna dívka si sedla na lavici, druhá položila jí hlavu do klína, pak přistoupil hoch a něčím (třeba holínkou – vrchní část vysokých bot – od zuté boty) ji vzadu uhodil a odskočil. Uhozená pak hádala, kdo jí to učinil. Uhodla-li, sedl si hoch na lavici, poznaný hadač si musil ohnout hlavu do jeho klína a vyplácela zase některá dívka (třeba pantoflem nebo „křampem.“)

Jiná hra byla *na mlynáře*. Postavila se lavice bez opěradla doprostřed světnice. Na lavici se položil některý hoch, jež přikryli bílou plachtou, hoch pod plachtou pak se musel pohybovat. Dva se postavili u noh lavice a hůlkami do nich klapali, aby to vypadalo jako ve mlýně. Čtvrtý dělal stárka. Vzav do ruky hrst loučí, přeskakoval lavici, napodobuje tak běhání po schodech, a přeskakuje pokaždé uhodil ležícího loučemi do zad.

Když se přástevnice i hoši měli již rozcházet a kolovraty i lavice přišly s cesty, mrkli někdy dva na sebe a dali si znamení, že některou vezmou *na hoblík*, nebo jí to přímo řekli. „To bys moh’, já bych ti dala!“ odvětila dívka tomu, jenž jí vyhrožoval. A než se nadála, vzal ji jeden za nohy, druhý u hlavy, a již byla na lavici, kde jí šoupali sem tam přes všechny její protesty a vyhrůžky. Pokaždé se jim to však nepodařilo; když se zdálo, že ji mají již na lavici, převrhla jim lavici nebo kopla některého, že odletěl. Jindy užil hoch úskoku. Sedl si vedle dívky ničeho netušící na lavici, naklonil se k ní, jako by jí chtěl něco pošeptat, vzal ji spolu kolem těla a již ji k sobě táhl. Druhý jí zdvihl rychle nohy na lavici a pak nastal ryk a řev. Když „lavici dost vyhoblovali“, řekli, že nyní musí „hoblík vytrásti“. I nadzvedli dívku a třepali jí. To způsobilo arci nový křik. Než někdy splatily dívky hochovi rovnou měrou. Popadly ho též na hoblík a vycloumavše ho kloudně, naposledy jej také řádně vytrásly.

Na začátku jara přestala přástva. Zpravidla uzavírala se *rozchodníkem*. Děvčata složila se na buchtu nebo koblihy. Hospodyně jim je udělala, děvčata pozvala hochy, bez nichž by nebyvalo pravé veselosti. Hoši se postarali o muziku (harmoniku, kolovrátek nebo housle) a o nějaké pití (pivo a kořalku). Asi do osmi hodin se předlo, pak dáno znamení, aby se kolovraty odstavily, načež se večerelo a tančilo asi do dvou hodin s půlnoci.

Z přástev v *Hnátnici*: když se vracela děvčata z vycházky, nastražili hoši někdy na ně *bílého panáka*, tj. šit (došek) slámy, potažený košilí. Ten postavili za dveře, že se panák překotil na první dívku, která otevřela domovní dveře. To způsobilo, že se dívky za hrozného křiku a smíchu svalily na jednu hromadu.

V podvečer, nežli se rozsvítilo, dělaly dívky *pentličku*. Do šterbiny zastrčily kola nebo přivázaly na ně žhavý uhel. Kolo roztočily, uhel se více rozžhavl a způsobil ohnivý pruh.

Na oslavu poslední přástvy, která se konala před Velikonocí, dívky vařily a pekly, hoši přinesli kořalku nebo pivo. Za hudby kolovrátku nebo harmoniky žertovali celou noc; ale tančit nesměli. Před příchodem hochů hádaly dívky, bude-li *rozchodník* veselý nebo nebude: vytahovaly z kužele len a zapalovaly na louči; vyskočil-li pláminek, věřily, že se rozchodník podaří.

Z přástek v *Kozlově*: děvčata si nosila do přástvy len v kruckách nebo v obláčcích, a to tolik, že jim ještě zbyl. Která si nevzala s sebou dosti a šla z přástvy s prázdným

kuzelem, té se smávali, že *potkala nahého*. Některá vzala si proto málo lnu, aby byla dříve hotova. „Nahého“ potkala též ta, která měla poloprázdnou cívku. Her a škádlení všelijakého bylo i v Kozlově hojnost. Když nastal površek, tj. mrzla země nebo umrzl sníh, vyběhla celá přástva se vozit. Hoši položili na zemi žebřík, na nějž si sedlo 10–12 osob, a jelo se po svahu dolů.

Přástvy v *Říčkách* začínaly kdykoli, ale panovalo pořekadlo: „Když kvetou naháče, předou se potáče,“ proto začalo se příst záhy v podzimku. Do posvícení předlo se „jen tak na koření“. Vlastní přástva začínala o Martině (11. listopadu) a trvala do Matičky Boží (25. března), k čemuž ukazovala známá pranostika: „Matička Boží kuželíček složí,“ s dokladem pro jarní práce polní: „svačinu vynaloží.“

Domácí předení (bez přástev) trvalo však déle, podle rané nebo opožděné pohody k polním pracím. Platilo pořekadlo: Krátký den, dlouhá nit.

Zvědavá přadlena chtěla vědět, přijde-li její vyvolený do přástvy, čarovala. Sehnuta k podlaze držela v rukou svícen (loučník) a střídavě pravou i levou nohou jej překračujíc, říkala: „Přijde – nepřijde, přijde – nepřijde,“ až došla ke dveřím. Poslední slovo bylo rozhodující. Nebo klekla na jedno koleno, a klepajíc pantoflem před sebou o podlahu, říkala totéž, načež hodila pantofel přes hlavu za sebe. Mířil-li špičkou do světlice, značilo, že přijde. (Tedy opačně než v Dol. Třebové.)

Když přišli hoši, začalo šeptání a pak hlasitý hovor a škádlení. Hoši se nabízeli, že dívkám střesou pazderí. To byla jen záminka, aby je mohli štípnout. Hoši i mezi sebou se bavili a škádlili, čemuž dívky rády naslouchaly. Hoch udělal tři kuličky z koudele a podávaje je sousedovi řekl: „No tak, Tonku, má-li tě ráda.“ Vyzvaný pátil kuličky loučí. Jestliže některá špatně hořela, škádlili ho: „Ó, nemá tě ráda!“ Když plámenek plápolal, říkali mu: „Láska hoří, láska hoří!“ Jestliže při tom z neopatrnosti nebo z úmyslu chytil dívčin kužel, tu bylo křiku po celé sednici: „Pane, to láska hoří!“ Tvrději spicím dávali pod nos česnek, šňupavý tabák a podobně, nebo je kropili studenou vodou, drhli sněhem apod.

V *Říčkách* strojily se *rozchodníky* dva, první na dlouhou noc před Štědrým večerem (viz Hnátice), druhý na konci zimy. Kdo chodil do přástvy, toho holky pozvaly. První beseda byla slavná. Pekly se koláče z měrice mouky a smažily koblihy, na které bylo 2 čtvrtce nejlepší mouky a 5 liber převařeného másla. V pozdějších letech, když

Hra na přadleny.

se stalo pití kávy zvykem, vařila se i káva a co ještě, která bohatší, přinesla „navíc“. Hoši opatřili jako jinde pivo a kořalku a přivedli flašinetáře. Po druhé besedě, vlastním to rozhodníku, přestala společná přástva.

V *Herboticích* do hodů (tj. vánočních) předly hochům „*na rozmaryn*“, vlastně na *rozhodník*. Tu bývaly dva rozhodníky, vánoční a velikonoční. Byla tedy dvojí přástva dívčí, do Vánoc a od Vánoc. Nelíbilo-li se někomu v první přástvě, našel si od Vánoc jinou.

Na strojení *rozhodníku*, zde vlastně *rozhodnice*, musili v chudé obci pamatovat hned od počátku. Jak dívky, tak hoši přepřádali nad ustanovený úkol. Chudí smotali každý den, aby viděli, co jim přibývá po úkolu. Nebylo toho mnoho, a proto hostina o rozhodnici nebyla tučná. Ustrojila se zapražená nudlovka (polévka), lukše (mastné nudle), krupičná kaše nebo něco podobného a zapíjelo se kořalkou. Tanec nebyl v první rozhodnici ani v druhé, nebyl ani v adventě a v „půstě“ k tomu příhodný čas. Zbožné mysli lidu to ani nepřipadlo a přímý trest shůry by byl očekával hospodáře, v jehož stavení by se bylo provádělo něco tak hříšného.

Do druhé rozhodnice, která se pořádala na Škaredou středu nebo na Zelený čtvrtek, přinesly holky mimo to, co vyneslo přepřádání, každá nějaký přídavek: trochu mouky nebo mléka, vejce, křída na povidla apod., hoši pak dobrou kořalku.

Nešli-li hoši dlouho, sedla si některá dívka na zem zády ke dveřím a čarovala. Vzavši si na špičku pravé nohy odložený střevíc, říkala: „Shůry, zdůly, zprostředka, od Adama, od dědka, z Moravy a ze všech stran, přijďte, hoši, brzy k nám.“ To říkajíc, ukazovala rukou i nohou v jmenované strany. Při posledním slově vyhodila střevíc přes hlavu. Když padl špičkou ke dveřím, zlé znamení; když padl ode dveří, mohlo se očekávat, že hoši přijdou.

Za mrazů brávaly se do světnic slepice. Nemívali jich mnoho, třeba jen 2–3. Když se přadleny při denní přástvě omeškaly, shazovaly slepice s hřadu, aby prý nebyl ještě večer, a tak aby mohly dohonit zameškaný úkol.

Mezi *mužskou a ženskou přástvou* se udržovalo spojení. Ve dnech, kdy hoši do dívčí přástvy nepřicházeli, posílali si z přástvy (ze ženské do mužské a naopak) nadívat kužele. Za poslíčka vybírali nejmladšího. Ten přišel s vyřízením: „Zkázali vás z naší přástvy do vaší pozdravovat, abyste byli tak dobrý a ten kužel roznadili.“ A při tom odevzdal posel kužel a len někomu nejbližšímu. Někdy bylo posláno najednou kuželů několik. Hoši i dívky poznali již, či jsou kužele; nebo aspoň se domnívali, komu patří. To zavdávalo opět příčinu ke škádlení. Nešlo také jen o pouhé navinutí. Kužel měl být prostředníkem mezi milenci. Dívka zabalila svému milému nepozorovaně jablko nebo jinou pochoutku, jakou měla, do lnu a otočila kužel pěknou tkanicí nebo i pentličkou. Zamilovaný hoch, byl-li při penězích, měl pro svou vyvolenou přichystáno již nějaké cukroví, jež jí zabalil do lnu, když si kužel poslala. Chasníci posílali děvčatům také hezké háčky ke kolovratům.

Ale nenašel vždy sladkosti nebo pěkné dárky ten, jenž přijímal navinutý kužel a pln naděje jej stavěl na přeslici. Když se dopracoval po pilném úsilí k jádru kužele, objevil v něm třeba kus kůže ze starého škrábu (střevíce), syrový brambor, nahnílé jablko nebo jinou podobnou „vzácnost“, za kterou dal přiměřenou oplátku při nejbližší příležitosti.

Aby se zahánělo spaní, hrávaly dívky na přástvě v Herbortících *na srnku, na jízdu k Božímu hrobu, na třepání koudele, na žebračku, na škarbal aj.* Hoši zase *na hodiny, na sbírání peněz, na dýnko, na buk aj.* Společně se hrálo *na lištičku aj.*

Třepání koudele provádělo se např. takto: Jedna si sedla na podlahu. Druhá přikleknuvši k ní, položila jí hlavu do klína. Potom opřevši se dlaněmi o zemi, zdvihla nohy do výše, stojíc na hlavě. První držíc ji v podkolení pomáhala jí nadzdvihovat nohy, spolu pak jí přidržovala sukně. Když se druhá takto vztyčila, jala se třepat nohama.

Jedna (dívka) sedla a předla. Tu přišla jiná a řekla: „Panímámo, dejte něco na svatbu!“ Která seděla, pravila: „Dám vám kozu.“ „To je málo.“ „Tak vám daruju na tu veselost krávu.“ „To je dost.“ Ta, která předla, namočila pak kus lnu do vody, tlačila na něj a říkala: „Čimčarara, čimčarara, čimčarara!“ A to jako došla tu krávu.

Jiné hry a zábavy přástevníků a přástevnic v končině herbortické jsou tyto; 1. *Hádání s talíři.* 2. *Hledání po slepotě.* 3. *Hledání muže.* 4. *Co dáte do vody?* 5. *Kdo déle vydrží zpívat nebo vodu v ústech držet.* 6. *Na bílého.* 7. *Výměna krále.* 8. *Na vlka.* 9. *Co chceš?* 10. *Na pašera.*

Ještě několik slov o přástce jihočeské. Příst se počínalo odpoledne. Přádávalo se do desíti, ba ještě déle. A co všechno se nesemlelo za ten čas! Čas tak pěkně plynul, pravidlem se přadleny divily, že už je deset hodin, tedy konec předení. Předlo se celou zimu, a to celý týden vyjma neděli a pátek. Říkalo se, že do Martina má mít každé děvče upředený šnolec (= deset pásem, pásmo = 80 nití). Děvčeti, které do Martina nebylo se šnolcem hotovo, se smávali, že musí se slouhou spát. Dnes přástky přestaly. Továrny je zahubily. Sedláci, pokud ještě osívají len, raději len prodávají a kupují od obchodníků hotová plátna. Přijde prý to laciněji. Vzpomínám a nemohu se ubránit vzpomínkám, jak naše babička, tatínkova maminka, a tetička ještě jako mladistvé děvče u nás v Kostelci nad Vltavou s Mikátkou, se Sedláčetem, s děvečkami přádaly a mívaly přástky za hovorů a písní. Všecko jako vodou uplynulo. Jen vzpomínka zůstala, která také vlastně dala podnět ke knížce o starodávných přástkách...

Zatím co odrostlejší děvčata na přástce předou, hrají si mladší podle jejich příkladu a zaučují se na přástky. Sednou si, dvě a dvě, naproti sobě, dělajíce, jako by předly vřetenem. Napodobují: berouce levou rukou s kužele vlákno, pravou rukou točí vřetenem a zdánlivě táhnou nit a potom ji na vřeteně navíjejí. Avšak nepředou spolu zároveň, nýbrž střídavě. Když jedna táhne nit, druhá navíjí. A navíjejíce, říká jedna po druhé takto: 1. Za tím Vítochovým humnem. 2. Běhal tam zajíček s bubnem. 1. Proč jsi ho nechtyla? 2. Že jsem mu nestačila. 1. Já bych ti pomohla. 2. Za tím kovářovým humnem. 1. Lítala tam straka s bubnem. 2. Proč jsi ji nechtyla atd. Hovoříce tím způsobem, hrají pořád, avšak jmenují při tom humno vždy jiného a jiného hospodáře a také vždy jiné a jiné zvíře s bubnem, např. plaval tam kapr s bubnem, skákala žába s bubnem atd. Která již neví jmenovat žádného hospodáře aneb žádné zvíře, prohrála.

MORAVSKÉ PŘÍSTKY

O jeseni scházivaly se dívky v prostranné světnici na přístky. Přicházeli také chasníci. Ti dávali pozor, až upadne vřetenem milovaným dívkám, aby je hbitě zachytili. O navrácení vřeten musila dívka pěkně prosit, hochy hladit a přitom odříkávat, jako např. v Osvětimanech:

Má hlavičko bílá,
Pán Bůh v tobě bývá.
Upadlo mně břetýnečko,
podý mně ho, mé srdečko.
Kam si ty ho skováš?

Kapce pro ně nemáš.
Skováš-li ho pod stání,
snědí ti ho potkani;
skováš si ho do police,
snědíjí ti ho plošice.

Ve Svaté Kateřině dívky říkaly:

Dý mně ho do mý ručičky,
já tobě dám dvě hubičky.
Pustíš-li je po potoce,
nemáš konička na poskoce,
musíš se za něm pustiti,
dyby ses měl utopiti.

Můj potáček je zlaté,
od mýho tatíčka daté.
Můj potáček malovaný,
od maměnky darovaný,
spadl s hrušek do podušek,
spadl jako vtáček,
dé mně můj potáček.

Otřípač pak nevrací vřetenem, dokud ho děvče nepolíbí. Nechce-li ho políbit, tedy musí políbit alespoň ruce šuhajovy nebo svícen, načež vřetenem dostává. Jinde se dává šuhajovi poslinek. Chlapci nosívali děvčatům dary, zvláště krajánky, tj. suchá jablka. Dary ty se nazývají u Hanáků odvážky, u Brumova jim říkají poslinek. Na ten obyčej vztahuje se tato píseň:

A ty, milé Pospíšku,
přinď ty k nám na přístku,
skoro, skoro,
ať je nám to na ty cívky sporo.

Nekupuj mně prstýnka,
něsu malá pěstónka.
Hoje, hoje,
hoj, přemilý potěšení moje.

Nekupuj mně ořechů,
neměj ze mě posměchu!
Hoje, hoje,
hoj, přemilý potěšení moje.

Kup mně radši střevíčky,
na mý bílý nožičky,
hoje, hoje,
hoj, přemilý potěšení moje.

Kup mně radši šáteček,
v každém rožku kvíteček.
Hoje, hoje,
hoj, přemilý potěšení moje.

Na *přístkách* hrávají děvčata *na hus*. Kus koudele se omotá o louč a tou se otáčí nad světlem. To děvče, jež tak činí („peče hus“), říká: Peču, peču hus, přijde kmotra, dá mi kus. Po chvíli oznámí, že je husa již upečená. Chodí s ní pak okolo děvčat, trhá

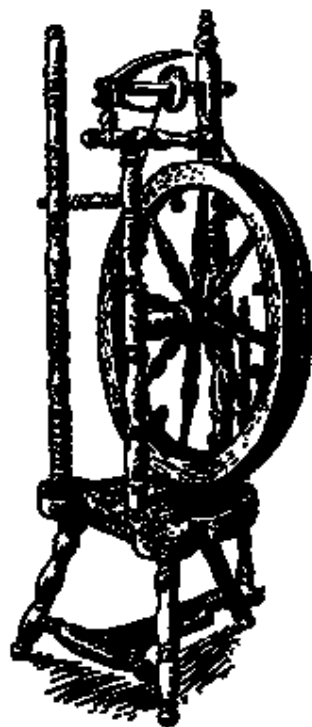
kousek koudele po kousku a každé dívce podává. Pravi: Kus husy. Po malé chvíli opět ty kousky koudele sbírá a říká: Z husy kosti, z husy kosti. Nato se ptá každé dívky: Co to nosím? Každá dívka musí jmenovat jinou část husy. Např.: Z husy zobák, z husy krk, z husy hlavu atd. To všechno potom vyhodí psovi. – Pak vezme paličku, šfourá či škrtá po zemi sem tam a odříkává: Škrk sem, škrk tam, s kým jsi tu hus jedla? Neodchází dál, pokud jí ta dívka, které se ptá, potichu neřekne jméno svého milého. Jakmile se dozví jméno hochovo, zařuká na trám a řekne: Já ťa zavěsím na holi v kabeli, aby všeci lidé o tobě věděli. Potom poví jméno milého nahlas.

Chlapci dávají si vynášet na ulici nebo jen do síně kužel dívek, které milují. Tuto službu mládencům obyčejně prokazuje sám hospodář, v jehož domě se konají přístky. Dívka, jejíž kužel byl vynesena, sama jej musí zase přinést do světnice. Někdy se však přihodí, že hoch, který si dal kužel vynést, zatím uteče, ztropiv si smích z dívky. – To ovšem každou mrzí.

Jiná hra děvčat na přístkách jmenuje se *na hrnec*. Dívka vezme hrnec, vleze pod stůl a tam zpívá do hrnce. – Druhá dívka je jakoby její matka a ta sedí s ostatními přástevnicemi a přede.

První se ptá, druhá odpovídá. A.: Kemu mě dáš, má milá matičko. B.: Františkovi, má milá dceruško. A.: Kemu mě dáš? Kemu mě chováš? B.: Temu tě dám, temu tě chovám. A.: Já bych toho Františka ráda, dybych se Terezky nebála, ale že se jí bojím, o ně nestojím, nechcu já ho. Na to dívka vyleze zpod stolu a zasedne s ostatními.

Děvy také hrávají na *čančaráčka* či *čančaráška*, *čenčabra*. Dívka, trochu přestrojená, vezme do jedné ruky hrnek s vodou a kousek koudele, jemuž se říká „špuněk“, ovine na kousek dřívka nebo na louč. Chodí od jedné dívky ke druhé a všemožně se snaží, aby ji v odpovědi zmátla, aby ji mohla čančaráčkem plesknout přes ústa. Říkání při hře je rozdílné podle míst. Např.: A.: Čančarara! Kdo se tomu čančarášku bude řechatoti, šplechotati, ten ho bude chtěti. B.: Já se mu neřechocu, nešplechocu, ani ho na sebe nechcu. – Tak obejde všechny dívky a znovu se vyptává: A.: Přišel k vám Smíšek? B.: Přišel. A.: Měl kožený míšek? B.: Měl. A.: Plhal po stěně? B.: Plhal. A.: Měl gality do země? B.: Měl. A.: Byly-li to galotiska z pěti loktů bez kosička lebo galitky? B.: Byly. A.: Jak ten čančaráček čančará = mokvá? – Neodpoví-li dívka tak, jak zní říkadlo, je plesknuta čančaráčkem přes ústa. Když dívka vykonala obchůzku, zdřímne si jen tak na oko v koutku. Vtom přijde jiná dívka a vezme jí špuněk. První se ihned z dřimoty vzbodí a hledá špuněk. Chodí od dívky k dívce a ptá se: A.: Nevěděly jste mou hus? B.: Jaká byla? A.: Na pysku lysku, u zadu zvoneček. – Nato je soud u rychtáře. Rychtářem je opět dívka. Ta radí, aby husu rozdaly chudým. Roztrhají tedy špuněk a podělí kousky koudele všechny dívky. Čančaráčka znovu je obejde.

Kolovrat z Dačic na Moravě.

Ptá se: S kýms jedla hus? *B.*: S milým. *A.*: Který je tvůj milý? *B.*: Kocórek bílý. *A.*: Po čí hůře běhá? *B.*: Po Křópalové. – Musí jmenovat vždy rodinu svého milého, jinak je plesknuta špuňkem přes ústa.

Hru na *Libušu* hrají v *Oseku* a okolí. Je téměř stejná se hrou na čančaráčka. Dívka chodí s koudelí a vodou od jedné dívky ke druhé a mumlá do vody. Přadlena se jí ptá: Co chceš? Dívka jen stále mumlá do vody. Přadlena se ptá: Chceš toho N.? Obyčejně jmenuje hochu, o němž ví, že by se dívce nelíbil. Dívka ji za to špuňkem postříkuje tak dlouho, dokud přadlena nejmenuje toho hochu, jenž se dívce líbí. Na to dívka poděkuje a odchází.

Podobná hra je na *Skřetušku*. Dívka je oblečena v kožích na ruby obrácený a obchází druhé dívky s rozkřepcem nebo posvitkem (Skřetuška). Každé praví: Pověz mně o nějakém mládenečku. Pojmenuje-li toho, kdo by Skřetušce nebyl milý, pošťouchá dívku lokty. Když posléze uhodne milého, Skřetuška ji hladí.

Na přístkách hrávali také na *Janíčka*. Dívka-Janíček je zahalena v mužský kožích, jehož rukávy jsou až po lokty obráceny. Hlavu i obličej má zabalen v zástěře. Vypadá jako strašidlo. Leze od druhu k druhu, jak kdo sedí, k dívkám i chlapcům, a tak dlouho lokty doráží na jednotlivce, až dotyčný začne zpívat. Dokud zpívá jeden po druhém, co se Janíčkovi líbí, tu se Janíček radostí pohupuje, když si však z něho tropí žerty, anebo mu zpívá, co se mu nelíbí, tedy jej lokty tříská, ba někdy i s lavice shodí.

U Valachů hrávají na přístkách na *Želmana*. Některá z děv je fojtem (rychtářem), jiné děvy jdou k ní, o dceru jeho žádajíce a zpívajíce.

Pochválen buď! Želman,
Pochválen buď! Jodro,
Pochválení všeci jeho rytíře!

Co jste chtěli, Želman,
Co jste chtěli, Jodro,
Co jste chtěli, všeci jeho rytíře?

Vašu dívku, Želman,
vašu dívku, Jodro atd.
Na jaký chléb,
na ovesný atd.
Nedám vám jí atd.

Ted' začínají znova Pochválen buď atd., opakující všechno až na jaký chléb? a odpovídají na vиковý. Opět jim praví: Nedáme ji. A tak stejně odpovídá, když vše znovu opakují. Jen proměňují odpovědi na otázku: Na jaký chléb? Odpovídají: Na ječmenný..., Na ten rezný..., až konečně: Na chléb žitný. A fojt jim odpovídá:

Tu ju máte, Želman,
Tu ju máte, Jodro,
Tu ju máte, všeci jeho rytíře.

Nejobyčejnější písně na přístkách jsou písně pořadové, obsahem oněm hrám velmi podobné. Slují pořadovými, že po řadě dívka za dívkou musí zazpívat nějakou píseň. Např. píseň z Jankovic:

Přadte, přadte, přadulanky,
bude zítra mráz.
Uvážeme šest pacholků
na jeden provaz.

Nebo píseň ze Zašové:

Provázky krútíme,	A i ty, Janičku,	Aby ťa tam pchalo,	S pece ťa shodilo,
galány lúdíme,	přijed' na koničku,	aby ťa tam džgalo,	žebra ti zlomilo,
aby oni přišli	a i ty, Jozefku,	místa ti nedalo,	a sem na tu přístvu
a nebyli pyšní.	přijed' na oščepku.	s pece ťa shodilo.	tebú dohodilo.

Na den sv. Lucie se nepřede. Jedna hospodyně se tomu posmívala, pravíc: Lucka, pucka, jenom předťe, a přinutila svou čeleď ku předení. Leč svatá Lucie prý přišla a nasypala té rouhačce neřádu do hlavy, že ji po celý rok bolela. Za rok však v týž den žena nepředla. Svatá Lucie přišla opět a ten neřád jí z hlavy vybrala, načež ona se uzdravila. – O jiné ženě se vypravuje, že měla „krhavé“ oči proto, že předla v den sv. Lucie. I zjevila se jí svatá Lucie a přinesla jí špich plný vřeten: Jsi-li taková přadlena, napřed' mně do rána na všecka ta vřetena. Vykonaš-li to, vrátím ti zrak. Po dlouhých rozpacích napředla žena potáček a rozmotala z něho na všecka vřetena. Druhý den večer v týž čas přišla sv. Lucie a spatřivši práci hotovou, vzala si vřetena a ženě vrátila zrak. Pro upamatování na tu příhodu prý se nepřede na sv. Lucii.

Ke konci přístek nebo již na Škaredou středu slaví se na Olomoucku *rozhonky*, tj. pořádá se hostina a tančí se. Dívky ustrojí *Kyselku* či *Přadlenku*. Upraví totiž došek slámy do ženských šatů, dají mu do jedné ruky motovidlo, do druhé potáč s přízí nebo vřeteno, a přičinivše kužel na přeslici, věsí tu kyselku na strom a provázkem usoukáním ze špuňků ji uvazují ke stromu, aby nespadla. Dívky usedají pod strom a zpívají:

Na kamýnku sedala, hej danaj, danaj, bílé vlásy česala, hej, danaj.	On jí shodil jediný, ješče bylo červavý.
Ach, mý milý vlasečke, pozbyle ste krásečke.	Puč mně, milá, nožiček, ať vykrojím červíček.
Bud', Přadlenko, vesela, hej danaj, danaj, přinesem ti kysela, hej, danaj.	Kyseličko kyselá, proč tak dlóho visela?
Fókni větře z Dunaje, shod' jablečko lebo dvě.	Tři leta sem visela, ješče neokysala.

Dívka nebo chasník přináší po přístkách kyselo, totiž nese hrnec a přijda nebo přijdouc do světnice, roztlouká ten hrnec o zem a říká: Přinesli jsme vám kyselo, nebo: Nesu ti kyselo. (Kyselo je jídlo z kvásku zavařeného do vody.) Na rozchodnou zpívají děvčata na přístkách:

Podme domů ve jménu Ježíše, ty jsi obrana naše, ty nás chráníš, opatruješ, ode všeho zlého, této noci náhlé smrti, ďábla šeredného.	jedli zemskou i nebeskou, potom zemřeli jsou, budiž chvála neskonálá na věky požehnaná, skrz Krista, za všechno Ti děkujem, a ve jménu Páně domů půjdem, srdce ale před Tvým trůnem dáme do zástavy, Bože. Amen.
Svati Otcové jsou byli na poušti, jedli manu nebeskou,	

Od toho času, kdy Fr. Sušil nám zachoval obrázek z přástek na Moravě, mnoho z lidového podání vymizelo. Nový obrázek nakreslil první znalec moravského lidu Fr. Bartoš.

Polní práce skončeny. Dlouhé zimní večery shromažďují rodinu i čeleď při teplém domácím krbu. Nastane doba přátelských besed a veselých přástev. Kamna sálají příjemným teplem; světídlu na stojaně svým kmitavým světlem jen napolo proniká šero v jizbě. Staré babky se přikrčí ke kamnům; hospodář sedí uprostřed jizby na řezací stoličce, buď strouhá nová světídlu, nebo chystá nějaké nové náčiní pro příští polní práce. Přástevnice, mladé ženy a svobodné dívky, zasednou u svých kolovrátků, a zanedlouho se dostaví i šuhaji „otřípat pazdeří“. Z počátku rozléhá se jenom jednotvárné „vrnění“ kolovrátků prostrannou jizbou. Ale ne dlouho. Mysl dívčina nezahálí; celý roj písni bzučí jí v uších, přemítá jenom, kterou napřed. Již ji našla, zanotí ji a již všechny přástevnice ji pěj jako z jedné úst. Sotva píseň dozpívána, již začíná jiná jinou, zpívají hodinu, dvě, a jako by ještě ani nezačaly; písni nebylo by konce ani do rána. „Ale veď, ty stará,“ přeruší hospodář zpěv, „robám vysychá v krku, běž jim pro poslinek.“ A hospodyně přinese z komory okřín (dřevěná mělká nádoba) jablek „na poslinek“. Chutě dají se přástevnice do nich, a hovor se zatím rozproudí o tom i onom. Kterak tu nevykládat za vítanou novinku, jak nedávno toho tam a tam postrašilo. A hned se tu vybaví celá řada pohádek o strašidlech, které, třeba stokrát již slyšeny, vždy jsou ale milé a vzácné a rády se opět a opět poslouchají. „Ale nechte už těch strašidel,“ připomene některá dívka trochu bojácná, „raději nám vy, stařenko Hozovic, vykládejte něco veselejšího.“ A stařenka se nedá dlouho prosit, a vybírá z hojné své zásoby pohádku za pohádkou, kterou si kdo právě přeje a žádá. Děti na peci, když slyšely o strašidlech, hastrmanech a divoženách, až v zadním koutě, přilezou nyní na sám kraj peci a poslouchají ani nedutajíce.

Na přístky se začalo chodit na *Hané* po Všech svatých, na Zábřežsku, kde i mužští chodili, o sv. Václavu. Odtud až do Vánoc bývala „přístka pořádková“; chodilo se pořádkem grunt od gruntu. Jedna z přástevnic mívala „týden“: utírala a nastavovala světídlu (posjety, dračky). Jakmile doma poklidily, přástevnice scházely se do gruntu, kde právě byla přístka, a pobýly tam až do půlnoci. – Každá si přinesla „na poslinek“ chleba nebo ovoce, čehož i domácí hospodyně poskytovala přástevnicím. Chasníci nakrmivše koně, přicházeli „na otřípačku“, otřípat pazdeří každý své dívce. Když vstoupili do jizby, děvčata je pozvala, aby si sedli za stůl. Jestliže zasedali ke kamnům, zaspívala jim:

Haňba vás, mládenci, haňba,
že ste nám obsedli kamna,
ešče haňběši, Bože,
sedli byste nám na lože.

Nejprve se rozproudil veselý hovor, nastalo vzájemné škádlení slovy i zpěvem, jako:

Přadte, přadte, přadulenky,
bude zítra mráz,
oběsíme šest mláďenců
za jeden provaz.

Šest mláďenců za půl jabka,
dvanáct za celý,
jedno děvče za sto zlatých,
ešče laciný.

Potom se střídal zpěv s pohádkami, hádankami a jinými rozmanitými zábavkami. Když „vysychalo v krku“, snědlo se kus chleba nebo jablko na poslinek, zapilo troškou kořalky, kterou chasníci přinášeli na přístky, a zpívalo i vypravovalo se dále.

Ke konci přístky se pomodlili společně růženec nebo zazpívali „Poděkujmež Pánu Bohu“ a rozcházeli se. Mládencům přástevnice zazpívaly na rozchodnou:

Postojte, chlapci, v naší síni,
pokud, tam na vás ešče tíní.
Aj tíní, tíní, tíníť bude,
pokud má milá ven nevydě.

Zdraví k nám chodili,
pacholátka milý,
dě vám Pánbů dobró noc.

Lesi se vám líbí,
s miló postáť v síni
taky se vám nebrání.

Dá-li Pánbů v pátek,
ať se navrátíte zas nazpátek.

Po Vánocích slavily se „rozhonky“ („rozchodnice“ na Zábřežsku, „snoška“ na Opavsku). Každá přástevnice přinesla, co měla dobrého nebo od hospodyně vyprosila, chlapci dali na kořalku, pozván i hudec nebo gajdoš, a tak se veselým tancem a zpěvem skončila pořadová přístka.

Hned po této slavnosti začala se přístka „stálá“. Na tu se scházely přástevnice do některé chalupy a předly tam každá sobě až do veliké noci.

Na moravském Novoměstsku vymizely „přístvy“. Na horách trvaly od Vánoc, kdy se domlátilo, do Velikonoc. Při těch prý se nezpívalo, jen vypravovalo.

Na Valašsku se scházela chasa do jedné chalupy, v níž byla veliká jizba, a byl-li gazda dobrý a trpěl-li to. Pravili tomu na přístvu. Jak byl len očesaný a sněhu napadlo, vzala dívka kužel, otočila naň tolik lnu, co troufala, že upřede, vzala přeslici a kolovrat a šla do té chalupy, kde se měli na přístvu sejít. Uprostřed jizby byl vysoký, dřevěný svícen, na vrchu měl železný rozštipec, do něhož se zastrkovala světidla (dračky). Jeden musel při tom sedět, obracet světidlo a čistit opálený hrnec, aby to nezdechlo (nezhaslo). Měl-li gazda dřevo, strouhali světidla a děvčatům strípali pazdeři ze zástěrek. Při tom se poznávalo, kdo kterou má rád. Kolovrátky vrčely a každý jinou notou. Bylo veselo. Nejraději se zpívaly písničky svatební, aby, jak budou družky na svatbě, mohly zpívat. Také se vykládaly pohádky, příběhy a zvláště o strašidlech. Po přástvě se děvčata rozešla a mládenci je odváděli domů.

Studiem hanáckých přístek zabýval se Jan Vyhliďal. Podařilo se mu sestavit náhorné, poutavé vyličení zimních večerů v hanácké jizbě, při vrčení kolovratů. Zachytil roztomilý obrázek hanácké přástky. Přadleny samy líčí přístku:

„U nás (na Kroměřížsku) začínala přístka po císařských hodech; ale to se přadlo jenom večír, ve dne se mlátilo. Až po Vánocích nastaly delší, veselejší přístky.

Ráno jak se pokludilo a pozamétalo, prosily jsme naše, aby nás pustili na přístku. Po dlouhém prošení vyhověli naší žádosti. Čistě jsme se spravily a šly. Přaslice se vzala na levou ruku a hůlka s kuzelem do pravy ruky. Přinda do stavení daly jsme křesťanské pozdravení; tam nás ihned posadili. Pořád nás přibývalo, až nás byla plná

jizba. Napřed byla řeč o hospodářství, hospodář se ptal na tatínka a hospodyň na maminu. Až jsme si pořečňovaly, potom jsme zpívaly.

V adventě jsme zpívaly samé svaté, po Vánocích aji veselé. V každém domě měli zpěvník vázaný v sukně, tož nebylo o pěsničky nouze. Jak nám zasýchalo v krku, hospodyň nám donesly na okřenku jablek na poslyněk, a kde neměli jablek, tož nám dali kyselého zelí. Jak na nás šly dřímoty, daly jsme se znova do pěsniček.

Tehda se svítivalo konopným olejem v malé plechové lampičce a ta stávala na dřevěném svícnu uprostřed stola, a nad touto lampou jsme zkoušely, lesi milý spí. Vzaly jsme s kužela kousek koudele, zmotaly na levko jak holubí vejce a zapálily nad lampou a vhodily do vrchu. Jak to tam ostalo ve vrchu a zhořelo, tož nespál, a jak spadlo dolů a neshořelo, tož spal.

Aji nám pazdeří střípávali, ale my jsme si ho nedaly; jak některý pacholek přišel, jsme si ho střepaly samy, aby nebyla na noze od uštípnutí modřina.

Některý pacholek, přinda z lesa nazmrzaný, posadil se ke kamnům, aby se ohřil; a tak se ohřival, až šťastně usnul. My, viza, že už spí, šly jsme jedna potichu k němu, sešily jsme mu kolena spolem a na hubě jsme mu udělaly černé fósa. Pak jsme se šly vychladit. Jak kolovraty nevrčely, pacholek se probudil a nám to pořádně oplatil. Jak jsme se vrátily, už ho nebylo, ale zato přaslice – ty byly v pořádku! Kolečka odneseny, struny poplantany, až jsme si s tím nevěděly rady.

Nebylo to často, tak bysme málo napřadly, doma by nás špatně pochválili. Jak jsme si přaslice do pořádku uvedly, s tím větší chutí daly jsme se do přádlu, abysme to vynahrady, co jsme zameškaly; ani jsme nezpívaly, radš jsme poslouchaly, co strýček, tetička nebo jiný besedník vykládali. Bylo toho síla, něco jsem si jenom zapamatovala.

V postě a v sobotu jsme nechodily na přístku; v sobotu jsme uklouzely v jizbě a večer se spravovalo přádlu, v postě jsme se společně modlili růženec, a tu žádný nesměl scházeti.“

Jiný popis přástvy z *Lazců u Unčova*, severně od Litovle:

„Jož je to ale dávno, co sme chodile na přástko. Tenkrát se o nás hodně předlo, nic se nekopovalo, skoro všechno bélo domácí. Přádlu se na košile, poclámke, sokně, kasanke, gatě. Plátno se dalo do barve, na modro a červeno anebo se vebělelo. Chlapci měle svy gatě, svy kabáte a kasanke, robe modry sokně, z kanafaso šele se ciche. Divkám se víc platilo plátnem jak penězama; hrobá dívka dostala na rok 25 šajnu, 30 loktu plátna, 22 bilyho na košole, na sokně, na poclámke, pak 2 klóbe lno, v každým bélo 25 ženiček.

Přástka začala před cisařskéma hodama, a to sme se pospichale, abechme hospodeni napředle na cokr a na hrozinke, také na kafé; kafé bévalo na hode. Sobě sme předle na ‚rozmaryn‘, keré sme dávali v hode ženichom.

Pravá přástka začala po cisařských hodech, a trvala až do Popelečné střede. Ve dne sme mlátile vobili, a večír sme povečeřele keselo a jabka (zemáky), nebo cokrenovó polívko nebo štěpánovó, pak jsme si přechestale kožel a na něm kódel šnuró harasovó votoče, vzale kolovrat a šle na přástko. Chodile sme každé deň jinde po pořádku; kdo měl jedno divko nebo jedno cero – jedná, kdo měl dvě divke nebo 2 cere – dvakrát, kde bele tře – třekrát. V jizbě seděle sme jedna vedlí drohé dokola,

z dolního konca samé, z horního také. A ta domácí jedna dívka mosela sednót s přídlem do prostředka, abe nám svítila. Na svícen dala ‚posvět‘, rožela, a ke svícno škopek s vodó, do toho padale vohořeny ohle z dřevěnyho posvětó. Vobečéně začale sme po 6. hodině, až do 11. hodin mosele sme ale 30 pásem napříst, to je pulka, ale dež bela pěkná kódel, tak 2 lokte, tj. 40 pásem. Keró divko hospodeň pohaněla, že málo napřede, hanbila se a bála se, že se nevdá.

Kolem 9. hodině donesla domácí dívka nebo cera míso serovyho zeli, a každá z nás měla z domo krajíček chleba, a tak sme podrohy večerele.

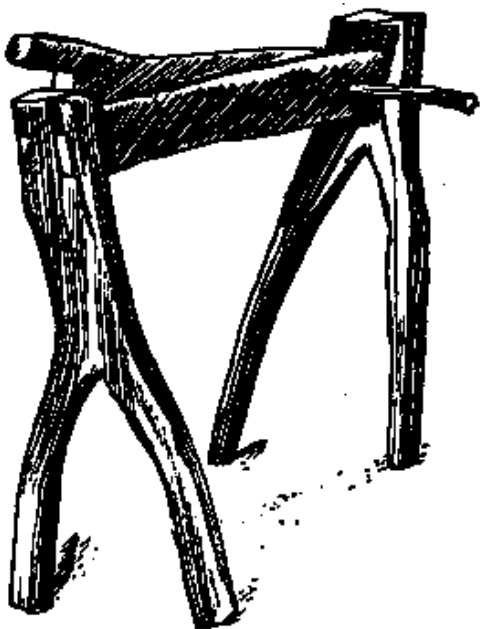
Dež sme dřimale, říkával hospodář Koba: ‚Mi se zdá, že, děvčata, dřimete, zpíváte alebo honem se běžte proběhnót.‘ Tak sme se rozběhly na náves po dědině, nekde sme vzale o sedláka saně a svezle sme se z mosto dolu lebo do potoka; mosele sme hodně běhat, bele sme boske, bez voblečení. Dež bela řepa ješče na polo, tak sme si šle na ňo; v adventě sme chodile k drohém leđom pod vokno zpivat kolede – pěkný svaty, a tak někde nějako pronikajici, abe se mele čemo zasmát.

Za to nám venesle ven na dvur něco na slene – slaměňko jablek stromových, lebo štěpánu; kdo bel lakomé, dal nám cokreno lebo strnisková řepo. To jedna vzala do klena, a pak sme se tém rozdělele.

Dež belo na Mikoláše, tak na nás přešil Mikoláš do přástke, chtěl, abesme se mo modlele a zpivale, ale me sme se smále, a tak nám hodně našlahal. Pak sme chtěle na hospodeni-Mikoláše, tak nám dala s dvě lebo tře stromovy jabka. Někde sme na dovico hrávale.

Po Vánocích až do pusto belo veselěš, to sme muhle zpivat, co sme chtěle a chlapci muhle do přástke přejit a také s nama zpivale a hrále. Dež vešle, tož po pozdravení stříšale pazdeři.

Jak nastal pust, zpivale sme růženec a svaty pěsničke. Ve čtvrtěk se nepředlo, to belo prázdno; každá si muhla něco zasévat alebo jit na hratvo. V soboto se nepředlo, po mlátě večir se omévalo, a chestala se řepa pro dobetek na nedělo. Dež se nám nechtělo zpivat, vekládale se pohadke. Ve středo před Velekonocó večir sme šle na dědino zpivat tře svaty pěsničke: 1. Když večer devátá hodina bila, 2. Již dosť jsem pracoval, 3. Tisíckrát pozdravujeme Tebe. Zpivale sme, až se dědina rozlihal; pak sme měle ‚šádoňk‘. Na ten šádoňk každá sme něco vod hospodeni dostale, a o teho, kde bela poslední přástka, napekle bochet, lebo sme si kópile rohléke, pozvale sme chlapce, ti nám kópile gořalke a me sme jim za to podale bochet a bele sme toze vesely. Po Velekonoce se jož večir nepředlo, jenom ve dne, a to tak dlóho, až se šlo na trávo!“ Šádoňk značí: počastná po dodělané.

Lamačka na lámání línů.

SLEZSKÉ PŘIDKY

Přástkám říkají ve Slezsku *přidky*. Chození na společné přidky a besedování skoro již vyhynulo. Na konci přidek dával se předoucím pecen chleba, navařila se krupice, a měli-li právě zabitého bravka (vepře), tedy i maso. Na přidky scházelo se vždy více známých. Každá přidka předla obyčejně pro sebe, zřídka pro hospodyně. V tomto případě bylo uloženo každé přidce upříst 5 pásem, to je 100 nití. Počítáme-li, že je motovidlo půl metru vysoké, je jedna nit $4 \times \frac{1}{2} =$ dva metry dlouhá, pět pásem pak = 100 nití $\times 2 = 200$ metrů. Tolik musila upříst za večer.

Předly-li přidky pro sebe, snesly si koncem masopustu tam, kde nejvíce upředly, různé potraviny, z čehož si vystrojily *snošky*. Pomáhaly-li si vespolek, vystrojena jim před každou nedělí a svátkem *pobaba*, při které se jim předkládala moučná a mléčná jídla, jako lámanka z hrubé mouky pšeničné nebo ječné s mlékem, pak hrušková bryja a slivová mačka. Bryja se připravuje ze sušených hrušek uvařených v mléce a mačka ze slivek také tak vařených.

Slezská přaslice skládá se z nohy a hlavy, hlavě říkají obecně kužel. Nohu tvoří prostá hůlka, zastrčená do třínožky, nebo se noha skládá ze dvou částí tak, že jedna je pohyblivá a kolíkem zatknutým do zubů v ní vyřezaných se upevňuje na část druhou, která trčí pevně v třínožce. Kužel se nastrkuje na nohu a je ozdoben větším nebo menším počtem prsténků a oblin vysoustruhovaných. Vřetenem, nebo jak ve Slezsku vyslovují vřetenem, je oblá tyčinka asi 36 cm dlouhá a dole hrotem zakončená. Nežli počnou přást, ováží provázkem kuděl na kužel a potom předou, buď kolovratem, buď vřetenem. Hlavní části kolovratu jsou podnožka, kolo, přeslík, péra, špulka. Předou-li vřetenem, zadrhnou nejprve na špici jeho vlákno a potom se vřetenem vrtá jednou rukou, ježto druhou se len souká. Když napředou dosti dlouhou nit, natáčejí ji na vřetenem a zvláštním způsobem ji na jeho špici znova zadrhnouše opět vrtají. To se opakuje tak dlouho, až je vřetenem plné a přadlena může říci, že má první potáček neb potáč. Na vřetenem, aby mělo větší setrvačnost, postrkují také kroužek, zvaný předanek, v Čechách přeslen.

Mladé pokolení již neví, jak trhali len a konopě, jak se mlátil len, co jsou „pobabiny“; jak „olejník“ dělal lněný olej a k čemu byl „záboj“; jak se len rosil; jak sušil v „pazdernách“, a jaký život byl ve statku, když se len „lámal“ na „lamkách“ a „potíral“ na „potírkách“ čili „trlicích“, až „pazdeři“ lítalo; jak se česal a svazoval do „klobův“; jak se „kuděl“ omotávala na „kružel“, a jak i na vřetenem, „praslíkem“ otěžkané „přadly“ „potáčky“, nebo jak na „kolovrátku“ se rychle naplňovaly „špulky“; jak se motalo na „motovidle“, kterak se niti počítaly, až bylo celé „přadeno“; jak se „přaza“ bílila na „bělidlach“, a jakou práci měli „tkáči“, než různé ty „přaze“ setkali v „ná-těnka“, nebo hrubší plátina; nevědí také, jak ty nové košile škrabaly z plátina dosti tenkého, dokud ještě tu tam zůstalo kousek pazdeři; nevědí také, co to byly přidky, když všichni předli z povinnosti, jedni pro vrchnost, jiní od fur apod.

„Přidky“ trvaly po celý zimní čas až do veliké noci. 10–12 přadlen čili „přidek“ mívalo společně „přidky“. Každá složila na týden na světlo. Kde měli svůj lněný olej, doma robený, přinesly olej z domu. Někdy se svítilo ještě „lučivem“.

Každé pondělí chodily dívky na „ranky“, tj. na ranní předení od půlnoci až do

ranního světla. Když se sešly večer, nejprve se modlily růženec i sedmibolestné hodinky; pak se vypravovaly různé věci, pohádky a bajky o strašidlech; přišli pacholci „pazdři strásat“. Když podřimovaly, hospodář jim zazpíval, například ve Stěbořicích, žabí rozmluvu. 1. První žába: „Moje sestra se vydava, mm, mm!“ Druhá žába: „A ty bys též sama rada, mm, mm.“ Žabák: „A vy byste všecke rade, rade, rade.“ – 2. „Sestro!“ „Co?“ „Bratr umřel.“ „Kery?“ „Jan.“ „Co poručil?“ „Žban.“ „A co víc?“ „Střevíc.“ „Plačeš o něho?“ „Nu, nu! Nu, nu!“ Všecka pak žabí rodina pláče nad nebožtíkem. „Nu, nu! Nu, nu!“

Hachle na česání lnu
a konopí.

V *Borové* pod Lysou horou, když přadleny umlkly nebo usnuly, hospodář vzal hadru hodně namočenou i potíral jim tvář, řka: „Byl tu smíšek, mil červyny mišek: liz po stině až ku staré stařině?“ Když tázaná přadlena odpověděla, nezasmějíc se, minul ji a šel k druhé, jinak dostala hadrou po hubě.

Aby zahnalý dřímotu, dívky se postavily do kola, s ohnutými koleny skákaly podle taktu, a rukama tleskaly: „Cib-cib-cibuleny, něni doma mamuleny, šla do města na koření. Co by ona kořenila, dy už obid uvařila. Cib-cib misu ryb, česnek s cibulium, to je dobre na ědu!“ „Cib-cib-cibuleny, šla do města na koření. A cuž bedě kořenila, dy už obid uvařila? Kobyla siva pod stavem plyva, ocasem vrti, boji se smrti.“

Pacholci přicházeli přídkám strásati pazdři. Jakými slovy se strásalo, nevíme, naproti tomu peří na dračkách strásali slovy: „Spynky pro synky, perky pro dcerky.“ Anebo jim různým způsobem naháněli strachu.

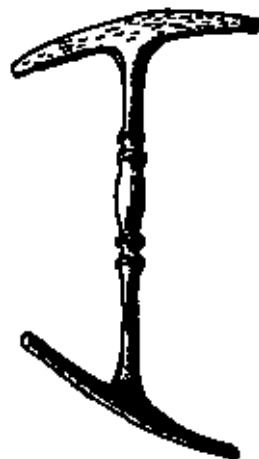
Z „báně“ (dýně) vyřezali umrlčí hlavu a postavili na okno nebo před sň, kde přadleny předly. Nebo ze slámy si dělali čapky s rohy a pak vzavše do úst tlící hubku, postavili se pod okno.

Ježto předení velice sušilo, přinášely si dívky „poslinky“ čili „paslinek“ hrušky, jablka, sušené ovoce, sušenou řepu apod.

Na konec masopustu slavily „*kruželové vesele*“ čili „*snošky*“; přinesly si totiž od svých hospodyň maso, klobásy, slaninu, vejce a strojily společnou hostinu pro sebe i pacholky.

Přídky ve Slezsku v novější době počínaly obyčejně v adventě po polních pracích, někdy dříve, a trvaly až do jara. Předoucí se společně skládaly na světlo. Na přídky chodila děvčata, matičky s dětmi, pacholci.

Jak se předlo, vypravuje slezská děvucha: „V zimě jest dobře vždycky, gor jak měsíček svítí, radujem se všichni. Jak jsme byli malučcí, prosili jsme matičku: ‚Matičko, půjdem na přídky?‘ Tatiček dycky byli proti přídkám a napomínali matičku, aby zůstaly doma. ‚Seď doma, neslyšíš, nepřidáš, budeš vždy pokoj mívať.‘ ‚Ale tatičku,‘ pravily matička, ‚dobře je se též scházívať, bližního navštěvovat, jak Pán Ježíš činíval, jenom zlosti a klebet – od těch utíkať.‘

Motovidlo na přízi.

Tatíček neřekli už nic a my s matičkou šly. Daly jsme pozdravení „Pochválen buď Pán Ježíš Kristus“ a domácí nás pěkně uvítali a kázali nám se posadit.

Jak jsme byli všeci pohromadě, jeden vzal „patěrky“ a předmodloval se růžanec, dívky předly a modlily se. Potom jsme zpívali k Panence Marii písničky a litanii. Stalo se mi a jiným, že jsme při růžanci spali. Matička honem vzaly vody do hrnka a „čuch, čuch“, kde jsme seděli. My skočili a říkali dál. Po modlení rozprávěli o starých věcech a špásech, ba někdo začal pěknou bajku, to se nám nechtělo spát. Pamtám si, že pacholci děvčatům pazdeři strášali.

Když na některou šla dřímota, zpívala si:

„Něnamluvaj dřimadlo,
bo ešče mam málo,
jak potaček namulim,
to se s tebum pokulim
za pec do kutka;
budu ležet jak buchta.“ (Z Komárova)

Vrť se, mile vřetenko,
tuč se, kolovratku,
ať namočeš předenko,
sporého potáčku!
Pochvali tě hospodyň,
že si dobra přadka,
že němraha svých hodin
ospala zahalka.

Cnosnu, pilnu denici
všichni radi maju,
ospalu zahalici
z dílných vybiraju.
Ospale zahalice
sotva kdy su šťastne
blede su jejich lice,
oči nesu jasné.

Na *Frydecku* po přástkách hrávali na „*krpec*“ a „*kyjového*“. Na „*krpec*“ se hrálo takto: Všichni účastníci posedali na zemi do kola, držíce kolena vzhůru. Pod koleny si obratně podávali krpec (opáňkový střevíc), jež měl hledat jeden mimo kolo stojící. Krpem klepáno „buch, buch“, a honem dál podán, aby byl hledající uveden v omyl. Komu jej zachytil, ten musil vstát a krpec hledat. Srv. českou hru kopýtko str. 29, škarbal str. 33 a 142.

„*Kyjový*“ je vlastně tanec. Zúčastněných je o jednu děvuchu méně než chlapců. Některý hoch stojí, drže kyj v ruce, kdežto ostatní sem tam se procházejí. Najednou hoch kyjem udeří a vezme děvuchu do tance, za ním ostatní; komu se tanečnice nedostalo, ten vezme kyj a opakuje se předešlé.

Na slezských přídkách tančili přástkový tanec (neboli hulán).

„Tuč se, mile vřeceno, tuč se, kolovrátku,
ež napřáždženo, sporeho potáčku.“

Tanečníci stojí v kole proti sobě. Drží se jako ke kolovému tanci a při slovech: „Tuč se mile, vřeceno,“ otočí se společně čtyřmi kroky půlkruhu (o 180°), pustí se a při slovech: „Tuč se, kolovrátku,“ udělá tanečnice, začínajíc levou nohou čtyřmi kroky malý kruh vlevo mimo taneční kolo. Podobně udělá tanečník malý kruh vlevo dovnitř tanečního kola. Tím se opiše tvar osmičky. Poté přikročí tanečník k tanečnici a tanec se opakuje.

Jak ukončily slezské děvuchy přídky, uchystaly „mrviocha“ (společnou hostinu). Přinesly máslo, mouku, mléko, vejce, slaninu i uzené maso a z toho přichystaly tabuli.

Obrázek starodávných přástek dokresluje básník Adolf Heyduk. Vzpomíná na domov, na rodinný šťastný život, na zimní přástky, na pohádky, jež vyprávěly přástevnice. Z těch pohádek uvil věnec veršovaných pověstí a lidových rozprávek. Úvodní báseň, již končíme první část *Veselých chvil v životě lidu českého*, ličí obrázek přástek.

Noc se dlouží, krátí den,
vítr vzdychá v lese,
ke krbu mi jarní sen
upomínka nese,
dumám, domů letím zpět,
matko, otče, šepce ret,
srdce mi se třese.

Ejhle, návštěv plný dům,
všecko v přástvě ručí,
kolovrátků ruch a šum
ze všech koutů zvučí;
matka s bílým čepečkem
hledí všude tam a sem,
chválí, nutí, učí.

Otec v bibli, knihu kněh,
pevné oko hrouží,
kouř, jenž z dýmky vzhůru zběh',
nad hlavou mu krouží;
Bože, k sobě sám jsem děl,
dým-li to, či zesivěl?
a má hruď se ouží.

Devátá již – otci vděk,
matka něco praví,
skládá knihu tatíček,
do skřínky ji staví;
a již v kraji modrých rýh
ubrousek jak padlý sníh,
k hodu čas že, praví.

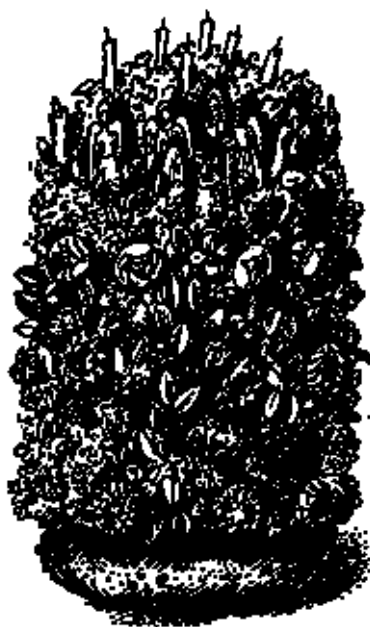
Po večeri k práci zas –
Ne tak, matka vece,
k pohádkám teď právě čas,
nepustím vás z klece;
která novou poví dnes,
té dám křížal sladký směs,
co unese plece.

Hned pohádek zlatý roj
z duše k duši letí,
žert a smích i slzy zdroj
svítí z líček dětí;
tvářky rudnou jako mák,
hvězdičkami plane zrak
v mladé touhy vzněti.

Doříkala s družkou druž,
v krbu hasne plamen,
otec v koutku zdřímnul již,
já jen jako zmámen
poslouchám a poslouchám...

II. MASOPUST

Masopust držíme...

NOVÉ LÉTO

O Novém roce prováděli staří Čechové různé *žerty a kratochvíle*. Tomáš Řešátko (Rosacius) Soběslavský r. 1581 horlí proti vítání Nového roku hlučnými bujnostmi, daremnými klevetami a básněmi. „U předků našich někdy ten obyčej byl, že na Nové léto lid toliko k smíchu přivozovali a kratochvíl nějakou směšnou tropili, kterážto žádného užitku nepřinášela a po-

dle toho kázání slovo Boží velice zlehčeno a v žert obráceno bylo.“ Mají prý zvláště lidé obyčej podle chvalitebné zvyklosti vespolek se potěšovati, při tom také jedni druhým dar nového léta posílají se srdečným vinšováním vši milosti a požehnání Božího ku prospěchu těla i duše.“

Jak. Akantido-Mitis r. 1612 poučuje: U křesťanů jest starý a zvyklý obyčej, že při nastávání nového roku vinšuje přítel příteli a známý známému šťastný začátek nového léta, s veselým prostředkem i s prospěšným skončením. Při učiněném vinši bývá také i dar odeslán na znamení křesťanské lásky, víry a přívětivosti společné a na dokázání řeči i skutkem toho, což mysl a srdce pobožného vinšuje a žádá... Veselili se tedy staří, přáli si, posílali si dárky pode *jménem koledy nového léta*, dar nového léta, malované minucí, kalendáře apod. Neznali moderních bujností a šprýmů na uvítanou nového roku. V Praze na Příkopě v novoroční noci neotíral se o pozdní chodce „pro štěstí“ kominík ať pravý či přestrojený. Chodci neobraceli naruby své kožichy, jedni druhým nezlatili klobouky nebo cylindry. Drožkářům nepřevraceli z bujnosti drožky, nenapodobili průvody. V Praze na hradbách nečekali na půlnoční výstřel... Půlnoc na přechodu od starého roku k novému *vítali hlaholem zvonů, zpěvem hlásného na věži*. V osadě dočkali se odezvou toho zpěvu za jásotu a radovánek nového léta. I tento zvyk skoro vymizel. Snad nejlépe a v prvotní, staré podobě udržoval se v *Domažlicích*, jako zvláštní obřad pravidelné, celoroční ponůcky, jistě po

věky udržované v téže podobě co do nápěvu i textu. O novoroční půlnoci rozléhá se starodávný zvyk domažlické ponůcky se zvláštním dojmem, na uvítanou neznámé době příští...

Kdo zavítá do Domažlic, je překvapen (vzpomínám na studijní výlet se svými posluchači univerzitními) dojemným zpěvem, který se line noční tišinou z věže a po náměstí. Zpěv domažlické ponůcky patří k nejkrásnějším zvykoslovným přežitkům starodávného života českého staroslavného města. Jdete-li v nočních hodinách, krátce než bijí hodiny, po domažlickém náměstí, dolehnou k vám od radnice zvuky těžkých kroků. „Ponůcka“ vychází ze strážnice na svou obchůzku. V zimě můžete to vidět už o deváté, v létě o desáté, a potom každou hodinu až do „slavení“. Ponůcku obstarává několik statných mužů. Počet není stejný: v zimě bývá ponůcka zesilována polními hlídači. Jsou oděni v stejné, velké pláště s červeným lemováním a obuti v těžké boty. Na hlavě mají „kaškety“ (pokrývka hlavy), také lemované. V ruce si nese každý starodávnou halapartnu, na knoflíku mu visí píšťala na poplach.

Tak vystrojena vychází ponůcka ze strážnice vážným, odměřeným, těžkým krokem. Na náměstí vyčká, až hodiny bijí. Pak se jednotlivci rozestoupí na různé strany města a jeden po druhém zpívají při chůzi každý celou píseň. Na zpěv ponůcky musí čekat povězný na cimbuří věže a po každém ponocném opakovat zvlášť obě sloky. Ponůcka zpívá čtyřikrát, pokaždé na jiné straně města. Povězný po ní ovšem také čtyřikrát, pokaždé na jiné straně věže, obrácen do jiné čtvrti města.

Prostá, velebná slova a vážná, dojemná melodie písně, zpívané tak osmkrát po sobě a pokaždé jiným hlasem, na jiném místě, z úst povězného pak větrem všelijak lámané a dušené, působí ve tmě a v nočním tichu opravdu velebně:

1. Sláva Otci nebeskému
i jeho Synu milému,
též i Duchu svatému:
bije dvanáctá hodina.
Zdravas Maria.

2. Opatrujte světlo, oheň,
ať není žádnému škoden,
odpočívajte s Pánem Bohem.
Amen.
Zdravas Maria.

Domácí hosté bezděky při tom vzpomínají na dávný život a slávu královského města i celého kraje.

Starobylý obyčej vítat nový rok na věži písněmi, hudbou, i provázet zpěvem hodiny od 9. večerní do 2. ranní, málokde se zachoval. V Příboře zpíval ponocný na 4 světové strany: „Chval každý duch Hospodina, i Ježíše, jeho Syna; odbila dvanáctá hodina. Zopatřte světlo, oheň, ať není žádnému lidu škoden; odpočívajte s Pánem Bohem. Blahoslavená Boží Rodičko, Krista Ježíše matičko, ochraňuj naše městečko. Svatý milý Floriáne, města našeho patrone, ochraňuj nás od ohně. Milý svatý Urbane, města tohoto patrone, ochraňuj naši ourodu zemskou. Svatý Jene Sarkandre, spolu svatý Valentine, města tohoto patronové, přimluvte se za církve katolickou skrze svou smrt mučednickou. Pochválen buď Pán Ježíš Kristus až navěky věků. Amen.“

Vánoční obchůzky kolední ohřívaly se na Nový rok, ale nebyly to koledy nábožné, něžné. Novoroční koledníci v XVII. stol. zanotili koledu nového léta skotačivě, rozpustile, na obveselenou. 1. Oznamujeme vám, páni, po onehdejších vyspání, že nám koleda nastala, budiž Bohu chvála. 2. My po hladovém obědu přicházíme na koledu,

co vám po obědě zbylo, nám to bude milo. 3. Buď vařený neb pečitý, jen když se břicho nasytí, dejte nám to s ochotností, my sníme s vděčností. 4. Hus pečenou nebo prase naší kolednický chase; dáte-li, vezmou to rádi páni kamarádi. 5. Chléb, koláče i homolky vhoďte do naší tobolky, byť jablka, ořechy byly, nám to bude velmi milý. 6. A jestli nás pustíte k stolu, co máte, pojíme spolu, nechť je jakkolivěk mnoho, neujde nic z toho. 7. Co nám do pytlů dáte víc, nebude vám to škodit nic; my pak potom rádi budem, co ponese domů. 8. Dejte žita neb pšenice, hrachu, ječmena, krupice, čím víc, tím líp uděláte, když nám to štědře dáte. 9. My se za nic nestydíme, berem, cokoliv vidíme, kdo nám co dá, poděkujem, tak se odsluhujem. 10. Peněz od vás nežádáme, ač jich dost pomálu máme, leč byste jich hrstku dali, přece bychom shrábli. 11. Byl by kus sukna na kabát, třas i struhátko na tabák, flíček plátna na košili, i to bude milý. 12. Cokoliv nám dát miníte, kdyžto rychle učiníte, budete u nás chváleni po vši české zemi. 13. Dá vám Bůh rok dobrý za to, rozmnoží vám stříbro, zlato, za peníze si zas všeho koupíte dobrého. 14. Od vás půjdem do hospody, uděláme si tam hody, na zdraví vás si tam přijím, dobře si dolijem. 15. Mějte se tu dobře po nás, kdy budete nás žádat zas, dáte, co vám Bůh nadělí, my přijdem v neděli.

Novoroční
kolední
proutek.

Dětskou koledu novoroční nazývali *chození s proutkem*. Obyčej udržel se na Zálesí na Humpolecku. Dítka chodívají o Novém roce s proutkem, různě dlouhým, propíchaným po celé délce dřevěnými jehlicemi, které jsou ozdobeny různobarevnými ústřížky látek nebo papíru a hrachem, na konci jich nabodaným. Vršek zdobí obyčejně malé jablíčko, oříšek nebo papírová kytice a pentlička. Někdy vyhledají pruty z trnky, která má přirozené jehlice. Dítka přijdou do stavení a říkají zpěvavě: „Dej vám Pán Bůh dobřýtro na to nový líto, abyste měli leníček jako tenhle proutíček a na něm hlavičky jako tyhle hráštičky na ten Nový rok.“ Některí k tomu zpívají koledu: „Nový rok běží...“ Po zpěvu kupuje hospodář proutek. Má-li dítě jen jeden proutek, běží ještě jinam a naposledy jej přinese, obyčejně však mívají proutků několik. Koupěný proutek dá si hospodář z jara do lnu, aby byl jako ten proutíček a měl hlávičky jako ty hráštičky.

Na *Moravě* obveseluje po dědinách již na Štědrý večer *čaputa* a pokračuje ve svých rozpustilostech na Nový rok. Na Záhoří Lipenském oblékne se člověk malého vzrůstu napolo do mužských, napolo do ženských šatů, vycpe se slámou a senem, na hlavu vezme řešeto a do ruky býkovec. Chodí po dědině a kde kterého výrostka potká, bije, aby prý lépe rostl než on a nebyl líný. Říkají mu *čaputa*.

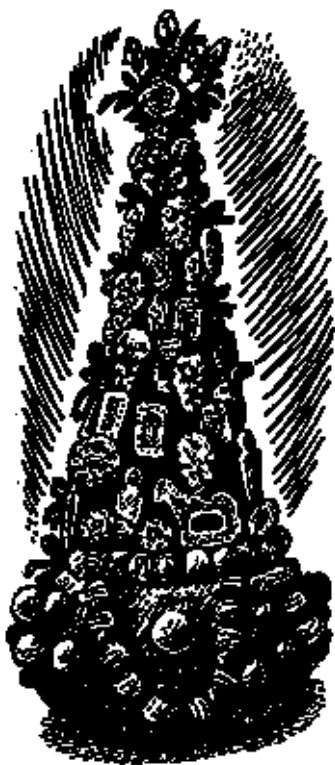
Na *Haně* je oblíben novoroční zvyk „*skrajovat buchtu*“. Na *Vyškovsku* složí se děvčata na Nový rok, upekou velikou, dobrou buchtu, ověncí ji, ozdobí ovocem a cukrovím a zanesou do domu nejoblíbenějšího děvčete. Tam přijdou zanedlouho také mládenci „*skrajovat buchtu*“ a přinesou vína nebo sladké kořalky. Zasednou s děvčaty, každý vedle své milé, za stůl bílým ubrusem prostřený. Nejřednější z nich skrojí buchtu, za ním krájejí ostatní, pojidajíce každý svůj díl s děvčetem sobě milým.

Na Nový rok je na *Slovácku* v každém městečku i vesnici živo. Světí se „*koláčová slavnost*“. Strídají se služby. Hned po poledni jedou vozy se služkami, které si vezou

vystrojený koláč, výslužku. Je to buchta, ve které jsou zapíchnuty pruty, omotány barevným vystříhaným papírem, nahoře jsou svázaný a v ně je zastrčena kytička z růží. Po stranách navěšeno množství cukrovinek všeho druhu a mašle z červených stužek. Dole na buchtě jsou jablka, zlaté ořechy a věnec z dýňových jader a sušených trnek. S „koláčem“ tak vyšňořeným jedou domů (buďto k rodičům nebo přátelům), kde začíná teprve pravá slavnost, na kterou se těší všichni účastníci po celý rok. Sejdou se příbuzní, známí i šuhajové z celé dědiny a volí mezi sebou jednoho, který má nakrojit koláč. Bývá to někdy kmotr, popřípadě i strýc nebo jiný příbuzný, také některý šuhaj atd. Zvolený nakroji pak koláč nepozorovaně, ovšem tajně a vloží peníz doprostřed koláče mezi pruty. Ostatní hledají nakrojené místo a přikládají peněžité dárky k onomu prvnímu. Když se všichni vystřídali, přijde opět ten, který nepozorovaně jej nakrojlil. Nyní koláč nakrájí veřejně a zbaví jej všech ozdob. O všechno se přítomní rozdělí. Za darované peníze pořídí se večere, při které se zpívají slovácké písně. Po večeri spustí hudba. Tancem se ukončí „koláčová slavnost“.

Ve *Slezsku* si povídají, že Nový rok o půlnoci počíná panství tím, že se na návsi před kaplí se starým rokem potýká. *Koledníci* prozpěvují hned po ránu přání po chalupách: „Daj vám Pambů sto rýnských do komory, sto kop žita do stodoly, aby nechybělo chleba, a po smrti fuk do neba.“ – „Vinšuju vám šťastny a vesely Novy rok, štěstí,

zdraví, svate Božské požehnani; sto kop do stodoly, stříbro, zlato do komory, a co sobě sami vinšujete, aby vam to Pambů dal.“ – „Vinšuju vám štěstí, zdraví, svate Božské požehnani, ni na ten novo nastavajici rok, ale na mnoho let, abyste ve zdraví žili a moc peníz zarobili.“

Novoroční koláč
z Moravského Slovácka.

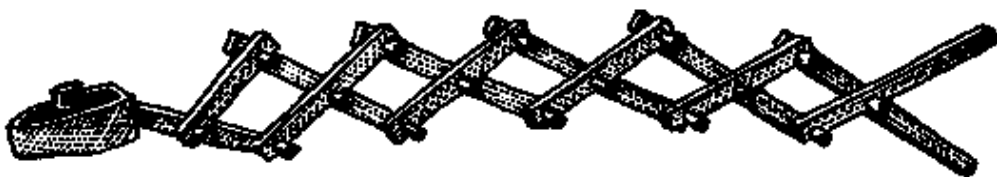
Na Nový rok chodí děti společně vinšovat. Vešedše do stavení, spustí: „Vinšujem vam štěstí a zdraví, svate Božské požehnani, abyste dočkali toho roku, a po roku mnoho let.“ (Vávrovci.) – V Benkovicích přání obratným způsobem zkracují: „Vinšuju, vinšuju, nevím co, sahněte do kapse a dajte co.“ – V Domaslovicích známý soused sousedce vinšuje škádlivě: „Vinšuju vom vinš, motě v pecu genš, a za pecem kohuta, motě chlopa hundsvuta.“ – V Sedlišťích: „Vinšuju vam Novy rok: abyste dočkali Krista Pána napřesrok, abyste měli pohanky po hambalky, žita od ščita do ščita a pšenice od hranice do hranice. Kolik jest v lese jedliček, byste měli do roka teliček. Kolik v lese bučku, tolik ve chlivě byčku. Po smrti pak království nebeské. Amen.“ – V Janovicích: „Vinšujem vum: kěla v lese javorkuv, těla ve chlivě baronkuv; kěla v lese bučkuv, tela do roka byčkuv; kěla v lese jedliček, tela v roku teliček; kěla na placu kolkuv, tela do roka pacholkuv; kěla na placu slivek, tela do roka divek.“ – Ve Vávrovicích:

„Vinšujem vami šťastiu, zdraviu, sv. Božské požehnaniu na ten nastávajúci nový rok: aby ste v menších hriechoch a veciach cnostech živi boli, ni ene jeden rok, ale mnoho let.“

Slezské ženy, zvláště ve *Vratislavi*, mívaly zvláštní žertovnou zábavu, vyličenou od Dan. Gomolcky, a nazývanou „*honění za kožíchem*“. Bývala pořádána při střeleckých slavnostech, zvláště na Nový rok. Obvyčejně devět nebo deset žen účastnilo se *běhu o závod*. Cílem byla tyč, upravená nahoře na způsob kříže. Uprostřed byl ženský kožích, nahoře čepice, po straně střevíce a punčochy, rukávník a „brumajzl“ (drnkačka). Ženy vybrané se rozběhnou, o překot spěchají k cíli, šasek s plácačkou tropí při běhu žertíky za jáсотu a smích diváků. Po závodě rozdělují se ceny: První u tyče dostane kožích, druhá – čepici, – třetí – rukávník, čtvrtá – střevíce, pátá – punčochy a šestá, poslední – za jáсотu a výsměchu „brumajzl“, drnkačku.

„*Choděnie s hadem na Nový rok*“ udržuje se na *Slovensku* od dob nepamětných. Děti zpívají při těchto obchůzkách: „Išiel Pan Boh až do ráje, Adam za ním poklekaje: ‚Všecky stromy užívajte, len ten jeden zanechajte, ktorý stojí v prostred ráje bielym kvitím prokvitaje!‘ – Učinil se dábel hadem, podviedol Evu s Adamem. Eva dala Adamovi jakžto svému manželovi: ‚Na ty Adam toto jabko, veľ je ono velmi sladkuo!‘ Jako to jablko zedli, hned jich z rája vyvedli. – Dal jim Pán Boh dve motýčky, aby išli na viničky: ‚Tu orajte, tu kopajte, tak si chleba nabývajte!‘ Kým si chleba nadobudli, dost sa oni naplakali.“ S hadem chodívají takto chlapci v *liptovské*, podle Staníka i v *šarišské* a jiných stolicích, od Vánoc až do Nového roku, ve dne i večer po domech tuto píseň zpívající, hada z dřeva a z papíru udělaného v rukou nosíce, jej hned stahující, hned prodlužující a vůbec všeliká pohybování a otáčení ním činíce, začez v každém domě dar z peněz neb z koláčů dostávají.

Tento had je z dřevěných článků tak složen, že se může velmi hbitě stáhnout a roztáhnout; roztažený pak činí oblouk. Ocas jeho chlapec drží v ruce a jak prsty konec stáhne aneb roztáhne, tak se všechny ostatní články stahují neb roztahují, až hlava hadova toho, koho chlapec chce a do něhož namíří, dosáhne. Stažený had je asi na střevíc, roztažený asi na sáh dlouhý. Na hlavě má dračí korunu z pozlaceného papíru, otevřený pysk má červeným papírem obtažen, na jazyku špendlíkem připevněno jablko.

CHOZENÍ S BUKAČEM

Ve zvláštní studii srovnávací ukázal jsem, jak po západní Evropě rozšířen je v době vánoční a zvláště masopustní obyčej, že mládež chodí s nádobou, potaženou koží měchuřinou (sušený močový měchýř), z níž vyčnívá žíně, kterou hoch tře smočenou rukou a vyluzuje bručivé, jednotvárné zvuky. Cestovatel S. Vráz potvrdil, že to je nástroj všeobecně rozšířený a oblíbený u kmenů primitivních v Africe i v Americe a v Austrálii.

Městská kniha v Berouně vypravuje, kterak o Novém roce 1778 podal Jan Jakub Wildner, adjunkt císařského rychtáře v Berouně, relací do Prahy ke krajskému úřadu, kterak městská mládež v Berouně chodila po městě s koledou na velikou potíž všeho měšťanstva, působíc bukálkami nesnesitelný povyk. Zároveň podal stížnost na Jana Františka Presla, primátora a poštmistra berounského, majetníka hostinského domu č. 86 (pak „U českého dvora“), kterak jeho nájemný hostinský Hikisch vyběhl na koledníky a jednoho z nich, Františka Růžičku, sepral do krve a úrazu, a když městská rada onoho Hikische brala do své kázně, pan primátor se ho nenáležitě zastával a propuštění jeho vynutil. K tomu odpověděl krajský úřad 19. ledna 1778 rozkazem, aby příště ono hlučné koledování bylo mládeži zakázáno, Hikisch aby byl potrestán a pan primátor napomenut, aby se neprotivil usnesení městské rady. Tak se i stalo; Hikisch byl pohnán na radnici. Tam v přítomnosti primátora a radních městský rychtář Jiří Jodl mu ustríhl vrkoč, pak jej odvedl do šatlavy. O hromnicích ráno, když lidé šli do kostela, dostal Hikisch před radnicí 15krát karabáčem.

Chození s bukačem bylo rozšířeno po městech i na vsi. Ze studijních let v Písku se pamatuji, jak večer před Třemi králi chodívali v Rybářské ulici hoši a koledovali za bručivého zvuku žíní. Byl jsem nemálo překvapen, když i v pražském předměstí v letech 1885 zaslechl jsem na Nový rok v hostinci ve výčepu bručivý známý zvuk staročeského bukače. Z měst obyčej ten nadobro již vymizel a hyne i po vsích, po venkově. Zachycujeme budoucnu obrázek tohoto primitivního hudebního nástroje.

Chození s bukačem líčí ctihodný Krolmus v polovici XIX. stol.: Od Vánoc, někde od Nového roku, místem od sv. Tří králů až do hromnic každého roku chodí dospělí lidé na *Plzeňsku*, nejvíce okolo Radnic, s bukačem, okolo Prahy s bukálem neb brumbálem po vesnicích od domu k domu po koledě. Bukač jinak brumbál je baňka čili hliněný džbán aneb dřevěná koněvka, měchýřem neb kůží nad dírou potažená a tkanicí pevně okolo hrdla ovázaná, aby měchýř neb kůže, vždy jako na bubnu zůstala natažená. Pod koží neb měchýřem mají střevovou strunu, od jedné strany hrdla k druhé přivázanou. Ta se dotýká měchýře neb kůže, nebo mají jen na několik uzlů uvázanou tkanici uprostřed kůží protaženou, kterou tříkrálový koledník za žíně neb vlašíně (jak říkají na *Plzeňsku*) uvázanou, nasliněnými prsty tahá (jako když dojí). Ona vydává bručivý hlas, huhuhuhu! a tříkráloví koledníci, kadidlem vykuřující světnice, zpívají: My tři králové jedem k vám (V. Králové přicházíme k vám), štěstí, zdraví přejeme vám atd. – Příklad: Herodes král kouká z okna, vidí tři krále zdaleka. Rame, Rame, Rame! Koledy žádáme. Po dokončené písni udeří jeden z tří králů proutkem tříkráte na stůl, řka: „Ramši, Ramši, Ramši! (někde říkají Remši neb Remeši), co nám udělíš nebo dáš?“ Na to jim hospodář daruje peníz a hospodyně nadělí trochu mouky nebo hrachu, vejce, chleba.

O jarních slavnostech v Praze, o Velikonocích, o Slamníku, o Fidlovačce opět točí, vrčívají malými brumbálky a lidem je prodávají.

Mezi Vánocemi a Třemi králi chodí na *Táborsku* a *Budějovicku* tři koledníci s bručálem čili brumbálem a zpívají: Hej, Vánoce! Na Vánoce, přiletěla křepelice. Baba sedí za kamny, vylizuje kuthany. Kocour na ni vrčí, že ji dolů strčí. Kohout na ni kokrhá: že jí kožich roztrhá. Po přání a zpěvu nadělí hospodyně koledníkům housku, jablka a ořechy a hospodář peníze. Koledníci jdou o dům dále. Až obejdou celou ves dokola, rozdělují se o koledu.

Erben líčí obchůzku s bukačem jako Krolmus, přidává koledu bukačovou: Buků, buků, buků! otevřete ruku, panímámo zlatá, vyjděte mezi vrata, koledy nám dejte, nic se nám nesmějte. Co nám dáte, to vezmem: marcipány jsou pro pány a zemáky pro sedláky. Jestli nám nic nedáte, na hrncích to shledáte: mlynářova slepice nazobá se pšenice, shází vám všechny hrnce s police.

S bukačem chodili hojně na venkově. K tomu cíli hledí si dva hoši získat malý soudeček, jehož otvor potáhnou koží po způsobu bubnu; dno však zůstane neporušené. Zprvu, nežli soudek potáhnou, zadělají do středu kůže žíně na způsob ohonu. Jeden z hochů soudek drží, druhý s navlhčenýma rukama střídavě tahá ohon. Tento nástroj se nazývá „bukač“. Při zpívání koled „bukač“ doprovází zpěv v jakémsi tempu: „Koledníci o půlnoci, co chcete u dvora, štedrého večera? Panímáma štedrá byla, vstáti nám nechtěla; vstaň, dcero, nahoru, dej jim tu koledu, po oříšku, po jablíčku, po širokém tolaru.“ Variant z bohaté sbírky, zaslané Fr. Jirsákem a Jos. Blatníkem, učitelem v Kratonohách: „Jdi, dcero, na půdu, dej jim tam koledu, po jablíčku, po oříšku, po tom masném koláčičku.“

V *Brunšově* na Silvestra hoši nalijí zase do džbanu vodu a pováží jej koží, jíž je provlečen chomáč žíní. Tento „nástroj“, nazvaný bukál, vezme jeden chlapec, sevře kolena a druhý, máčeje si ruce v plecháči s vodou, tahá za žíně, které tímto třením vyluzují bručivé tóny. Při tom zpívají: „Novej rok nám dnes nastal, aby nám každej koledy dal, našemu Eliášovi, švarnému tovaryšovi. On na peci líhával, suchý hrušky

Hra na „bukač“.

chroustával. Syrovátky se nachlastal, do Příbrami do města. Fejfa, fejfa, Fejfaro, ohlížež se na svého. Já se pořád ohlížím, žádnýho tam nevidím. Ó matičko božská, strč do kapsy houska, ať je měkká nebo tvrdá, jak ona se schroustá.“ (Jos. Moravek.)

V okolí *Prahy* soukal hoch žíni, říkáje: „Co bručíš, bukači, o té naší Káci. Káca není doma, šla do Betléma, v beraním kožiše, poprosit Ježíše, Ježíška malého, nově narozeného, aby jí daroval mužíčka hodného.“ (Ze Statenic u Prahy, Fr. Slav. Štěpánek.)

B. Wild líčí, jak na *Strakonicku* nosí džbánek, jehož otvor je potažen koží, měchýřem, přes to jsou napjaty struny, na které se drnká.

Místy slove „bukač“, „bručál“, „brumbál“, „bzučán“, „bukál“, také „fanfrnoch“, zejména na Domažlicku. V pondělí vánoční chodí hoši (z města) s „fanfrnochem“ po vsi a koledují: „Předevčirem byl Štědrej večer, dnes už je koleda, dej, holka, koledy, Pámbů ti ji nadělí. Dyž sem ti ji včera dala, dám ti ji ještě dnes, jen to na mě nepověz. Jsem dlužen za pivo půl páta zlatýho; jsem dlužen za šátek, počkej, žide, až v pátek; jsem dlužen za botu, počkej, ševče, v sobotu.“ „Fanfrnoch“ je takto zroben: Je to starý džbán, otvor je blanou přetažen. Uprostřed blány jsou upevněny koňské žíně („vlašiny“). Ty se voskem natrou. Džbán, fanfrnoch, vezme jeden mezi nohy, koleny jej drží, druhý tahá za žíně a tím se vyluzují houkavé zvuky. (Ze vsi Milavce u Domažlic, Jos. V. Královec.)

Ráno o Novém roce chodí děti s „fanfrnochem“ (bukál, bukač). Obyčejně chodí skupiny po třech: jeden hoch nese „fanfrnoch“ – druhý hrnek vlažné vody, a s nimi děvčátko šátek na dárky. Aby fanfrnoch dojímavěji „hrál“, mají hoši dvojí praxi: buď jej sevrou koleny, anebo si ho opřou o břicho – zatím druhý hoch namočí ruce, chopí se „vocasu“ (žíni), kývne hlavou na ostatní, a již to jde jednotvárným sborem: Fanfrfanfrfanfrnoch, nastává nám novej rok, novej rok nám nastává, koledy se nandává, houhouhaleluja. – Vandrovali tři řezníci, dřili krávu při měsíci, hou, hou, halelůja! Jeden praví: „kráva živá!“, druhý praví: „vocas zdvíhá“, třetí praví: „dřete přece, ať nám kráva neuteče!“ Kráva začla harcovat, na řezníky žalovat. „Zkažte vy tam poštou paní, že huž kráva zas na stání!“ Ty mlnářouc slepice zvrtyly nám pšenice, pšenice nám zvrtyly, do popele sedaly, hou, hou, halelůja. – Mlnář mele mouku v tom bílým klobouku a mlnářka krupici v ty hušatý čepici, hou, hou, halelůja.

Vlastní zvuk fanfrnochů, tento zpěv doprovázející, zachytit notou je nesnadno, ježto je vlastně směsí dvou tónů, jež skoro současně zní – spolu jaksi splývají – v houkání. Ty doby ovšem, kdy si „chasa“ robila „fanfrnochy“ z „korbelů“ a chodila „fanfrnochovat“, patří minulosti, ba zdá se, že zanedlouho bude u dětí vzácností.

Na Moravě pojmenovali bukač „býkem“. Podle Bartoše na Jemnicku chodí chlapci s „býkem“. Býkem tím je hrnek nebo dřevěný mýtník (stará míra na obilí), na jehož otvoru je napjata kůže jako na bubnu, přivázaná motouzem. Uprostřed kůže je

„Bukál“ z Jižních Čech.

dírka, v níž upevněn pramen žíní. Jeden chlapec drží býka, druhý smýká mokkými prsty po žíních, které zvláštním zvukem vrzají. Třetí chlapec nese nádobku s vodou, v níž si onen prsty namáčí; čtvrtý vybírá dárky. Tímto vrzáním chlapci doprovázejí koledy. Dostavše dárky, zpívají: „Pozdrav Pámbů, svatý Ján, když jsme dostali, půjdem dál. Pozdrav Pámbů, svatý Vít, když jsme dostali, budem kvít.“

CHOZENÍ S KALIŠEM A „BABÍ VEČER“

Co bývalo chození s kališem? Vypsání tohoto starobylého obyčeje a jeho význam marně bychom hledali v domácí literatuře zvykoslovné.

Dvě zajímavé zprávy o chození s kališem zapsal Krolmus: 1. Rokyta sdělil a pamatuje se, jak se chasa přestrojila, vzala smetáky a počala ometat. Kališi chodí časně ráno před slunce východem. Kališ má pero za čepicí, kosinkou vše omítá, zpívá a harfeník za ním hraje. Kališi kde co ometali: kosinkou ometli pekaře, pekařku i pokoj.

2. Kalousi = kališi = smítalkové či vometáč, jinak boží poslíček, na Štědrý večer před slunce východem přichází v Praze do krámů a do pekařských příbytků. Oblek má maškarný, vždy jinak přistrojený, čepici na hlavě do špičky, cukrovému klobouku podobný, modrý kabát a červené kalhoty a střevíce s bílými punčochami. Přijde se ženou. Ona s něho před domem vezme plášť, protože přestrojení lidu je zapovězeno, za příčinou zlodějů, spáchaných vražd a krádeží. Vstoupí do příbytku a počne zpívat koledu: „My boží poslíčkové, andělíčkové!“ Na čele u čepice má dlouhé pero, a který je nemá, tak má peroutku (tj. husí křídlo), tím perem neb peroutkou omítá neb ometá prach, nečistotu ze zboží a z hospodáře a z hospodyně, ze stolů, lavic, polic atd. ometá a smítá a při tom zpívá. Za starodávna jich chodilo několik, ometalo a zpívalo. Za našich dnů místem chodí jen jeden a místem několik a slovou omítalkové a smítalkové čili poslíčkové boží neb ometačové. Oni vyčišťují příbytky před vánočními hody... Smítálek dostane u pekaře za groš vánočku a groš peněz atd. a jinde opět něco jiného, každý mu udělí, čeho mu Bůh nadělil, v kavárnách kávu, v hospodách pivo atd.

Jinde není zpráv o tomto obyčeji, ač se ještě v šedesátých letech udržoval.

V Jungmannově slovníku čteme: Kališ, e, m., pl. kališi = chasa sladovnická. Kališi chodívali v Praze zpívající a žebrající, Bräuerbursche, die mit Flederwischen herumgingen, und singend bettelten.

Záznam Jungmannův přejal dosud jen Brandl a Kott, ale ve slovnících Riegrově a Ottově pátráš po něm marně. Brandl má „kališ“ za cizí slovo, přinesené vlámskými kupci do Prahy a na dotvrzení uvádí holandské slovo „kališ“, značící chudáka. Z Jungmannových záznamů vyplývá, že sloveso kališuji, kališovati, kališování = toulati se, herumschwärmen, vesměs známé v Praze. Slovenské a ruské „kaliky“ = ne-duživci, mrzáci, žebraři, nesouvisí nijak s českým kališem, toho neuvádí ani Staročeský slovník Gebauerův.

Neruda zapsal zajímavou narážku na kališe. „Obrázky policejní“ (z r. 1868), psané za doby samosprávné policie obecní, předvádějí nachmeleného při ranním výslechu: Co jste to včera tropil? Chodil jsem s kališema. Co je to? Mám kališe dole v uzlíku.

Uzlík se přinese, rozváže a vyndá z něho maškarní oblek. Lidé mají rádi špás a zaplatí za něj. Obrázek tento svědčí zřejmě o úpadku obyčeje. Prof. Soukup našel drobné zmínky historické o chození s kališem, s tímto názvem již v XVI. století. Albrecht Václav Smiřický ze Smiřic, protestant, nařizuje r. 1613, jak se kněží a správcové školní mají chovat při službách církevních na panství náchodském, *Škvorci a Kostelci n. Čer. lesy*: Na Štědrý den s kališem chození po koledách, kadění, na dveřích psaní i jiných škodlivých starých navyklostí má žakovstvo zanechat. Dvorský uvádí, že štedrovečerní zpívání žakovstva slulo „kališkatum“ a náhrada za to od obce dávaná „kališkací“. Žáci zameškávali školu rekordacemi a koledami. Poličský rektor Václav Kutinius Vodňanský nedlouho po své konfirmaci doptával se v nedatovaném listě p. purkmistra, zdali i budoucně, jako bývalo za dřívějších dob, žakovstvo bude smět o Štědrý den vycházet a po domech zpívat (což slulo kališkatum) aneb zdali za to bude dávana jako prvé od obce náhrada (kališkací). Spolu s kantorem pak prosil za zaplacení koledy, protože nemají peněz, za něž by sobě potřeby zjednali. Kališkatum bylo by tam jistě nevďčné, když Kutinius žádá, aby kališkatum o Štědrý den proměnilo se mu v plat kališkací.

Vyslechnuvše souhrn zpráv a zlomků o chození s kališem u mlynářské a sladovnické chasy i žakovstva, přejdeme k nemnohým, přece však zajímavým výsledkům z lidového podání. V rodině prof. Soukupa matka napomínávala děti: „Proč kališuješ?“ „Nekališuji!“ „Nech toho kališování!“ když některý neposeda při hře chodil bezúčelně. Také kdo bděl dlouho do noci, např. o studujícím, říkali: „Ty jsi zase kališoval!“ Když sousedé řekli staré paní, že ještě v noci slyšeli její kroky, že nespala a šukala v domácnosti, bránila se slovy: „Já nekališuju!“ Kališi prý chodili na Novém Městě v Praze asi v letech 1846–1849. Měli čepice s kožíšky. Děti je vítaly pokřikem: Kališi jdou, budou kališovat.

Staříčká 80 letá Marie Čermáková v Michli, pamětnice obchůzek kališů, vyprávěla: Kališi chodili v Praze v letech třicátých za mého děda, Emanuela Macha, mistra klempířského. Šli vždy dva, každý máje korunku z pozlaceného papíru na hlavě. První měl v ruce pozlacenou peroutku. Když přišli, pozdravili: „Pochválen Pán Ježíš Kristus“ a hned začali zpívat starou píseň. Jak pozdrav tento byl srostlý se vstupem a jak celý obyčej byl pojmán vážně, svědčí příběh, dobře vystihující dobu pohasínající staročeskosti. Děd usnul jednou u stolu a máje hlavu opřenu, neslyšel, že kališi vstoupili a pozdravili. Probudil se při prvních slovech písně. Hned vstal a zvolal: „Zpátky, neřekli jste Pochválen Pán Ježíš Kristus!“ Jeho žena ho upozornila: „Ale, Emanueli, vždyť pozdravili!“ Ale děd nedal si to vymluvit, stoje na svém: „Ne, ne, to nejsou křesťani, nepozdravili!“ Kališi byli nuceni vrátit se za dveře a zaklepat. Pak vešli znova s pozdravem a zanotovali: „Nuž andělíčkové, Boží poslíčkové, zpívejte noviny, Syn Boží jediný, s nebes k nám sestoupil, aby nás vykoupil.“ Píseň ta byla asi dlouhá, ale nikdo se již nepamatuje na víc než na uvedené a tento zlomek: „Občani zpívejte, na varhany hřejte! Občani zpívají, na varhany hrají...“

Kališ peroutkou oprašoval nábytek, hlavně však obrazy. Dozpívali, přáli „šťastné a veselé svátky“. Kališi zpívali pak doma podle téže písně, čeho si as přáli: Hopsa, hopsa, hejsa, na kamnech je husa, v troubě je pečeně, na stole je pivo, bratře, podej mi ho! Kališi chodívali i v Michli, majíce bílé košile přes šaty přepásané; bývali to

bednářští, truhlářští a sladovniční dělníci. Potud vypravovala stařenka M. Čermáková. Tento zpěv kališů doma (Hopsa atd.) připomíná kratičkou zmínku z paměti jiné stařenky, podle které jakýs brusič chodíval na Vyšehradě a zpíval: Juž andělíčkové, Boží poslíčkové, zvěstujte noviny: Syn Boží jediný... Dalších slov nepamatuje. Vzpomněla si jen na konec: Husa, husa, husa, v troubě je husa, na kamnech pečeně, tu si kalaš veme.

Zakončení, počínající slovem „husa“, odpovídá onomu se začátečním „hopsa“ z vypravování Čermákové. Obojí pokládáme za parodii pozdního původu, zpívanou doma po návratu mladé chasy kališující, při plných pekáčích a mázových džbánkách piva i patoků. Mladá chasa nekalíšovala již s opravdovostí a vroucí zbožností, ale patrně jen tak na oko, pro výdělek, aby se pak doma dobře poměla při bujném veselí, k němuž se dobře hodil uvedený popěvek. Vyšehradský popěvek zajímá i záměnou samohláskovou ve slově kalaš; říkali tedy v Praze: kalaš, kališ i jinak, jak víme ze zprávy Krolmusovy.

Toť vše, čeho se dopátral prof. Soukup o chození s kališem. Ještě věnujme pozornost písni kališů, jež se zachovala ve zlomku pranepatrném, takže bychom ji pokládali za ztracenou. Článek Vášův v Českém lidu ukázal prameny: Kamarýtovu sbírku „Českých národních písní duchovních“. Holan ji uvádí r. 1693 mezi písněmi o narození Páně s nápěvem jako: Vesele zpívejme. Nuž andělíčkové, Boží poslíčkové, zvěstujte noviny, Syn Boží jediný, Kristus se narodil, host se k nám zahodil atd. V témž rozsahu o 11 slokách, v témž znění a na též nápěv je i v Božanově kancionálu, vydaném roku 1719. Srovnávajíc s touto písní píseň zapsanou od Kamarýta mezi vánočními, poznáváme, že obsahuje pouze 1., 2., 4., 5., 6. a 10. sloku bez nápěvu, tedy trošky, jak je dovedla zachovat stařecká paměť, když obyčej již přestal. Píseň „Nuž andělíčkové“ je podle článku Vášova též ve spise: Svatoroční muzika aneb sváteční kancionál atd., vydaném r. 1661 v Praze od Adama Michny z Otradovic. Tam je nejstarší dosud známé znění té písně, jež byla lidem všelijak obměňována hned v první sloce. Zajímavé jest, že Šteyer neuvádí písně v kancionálu českém, vydaném r. 1683; není ani ve vydání pozdějším z r. 1764.

Otiskujeme zde celý text písně podle tisku z r. 1661, kterou kališi při obchůzkách zkomolili. Správně zní:

1. Nuž andělíčkové,
Boží poslíčkové,
zvěstujte noviny,
Syn Boží jediný,
Kristus se narodil,
host se k nám zahodil.	3. V chlévě má místečko,
co ptáček hnízdečko,
hřejí vůl, oslíček,
ze všech stran větříček,
přeprudce zavívá,
čím Panna odívá.	5. Třeše se miláček,
ten světa panáček,
půjč peří, hrdličko,
způsob ty, Matičko,
měkké poduštičky,
zavíň ty oudičky.
2. Divné narození!
K lidskému spasení
zpívejte vesele,
ke cti Spasitele,
hosta k nám vítejte,
děťátku zpívejme.	4. Do slámy, do sena,
jaká to proměna!
Vložila synáčka,
krásného miláčka,
vložila v jesličky,
děťátko maličký.	6. Ach! vyskoč sluníčko,
zahřej to hnízdečko,
zahřej tvou teplostí,
posluž v té ouzkosti,
posluž miláčkovi,
Panny synáčkovi.

7. Hle, cedí slzičky,
ty krásné očičky
nijakž své neřesti,
nepláče neštěstí:
lidské nepravosti
jsou původ žalosti.	8. Aspoň pastuškové
jdou ti sprostáčkové
vnově zrozeného
synáčka krásného,
pěkně pozdravují,
dary obětují.	9. Andělé zpívají,
čáku nám dávají
věčného pokoje,
však musí do boje
to malé děťátko,
to sličné poupátko.
10. Poskoč i dušičko,
návštěv to hnízdečko,
láskou tvou zahřivej,
štědrostí odivej,
stírej ty slzičky,
pláč na čas maličký.	11. Zpívej s nebešťany,
zahrej na varhany,
hrkej jak hrdlička,
šetř svého srdéčka,
hlásek pusť veselý,
tak čas tento velí.	

Chození s kališem v Praze bývalo nepochybně všeobecně rozšířeno. I řezníci prý chodívali s kališem. Vkládáme sem ještě vypravování Řezníckovo o téže obchůzce podle starého podání, ač je již bez názvu. Kníže Auersperg, vysloužilý generál a příznivec prodavaček na Zeleném trhu, býval počátkem let třicátých XIX. století v hospodě u Mrázků na podloubí a v „kafírně“ v Michalské ulici mezi prostým lidem. Také na Štědrý den ráno pan kníže oděn v teplý, měkký kožich přišel do středu svých cti-telek na Zelený trh. Toho dne přicházel tam muž, oděný v bílý rubáš, s korunkou z pozlaceného papíru na hlavě. V ruce měl kosinku (peroutku) rovněž pozlacenou a zpívaje vánoční písně obešel každou zelenářku, jejichž košů a pak obou tváří se dotýkal tou kosinkou pro štěstí. „Jemnostpán“ musil se dát také pohladit tou kosinkou. Že v této zvyklosti nemůžeme vidět nic jiného, než chození s kališem, je patrné.

Podle Krolmusa kališi byli nazýváni též „smitálkové či vometači“, což ukazuje, že jihočeské „ometačky“ náležejí do této skupiny pod společný název „kališi“. „Ometačky“ chodí např. v obci Těmicích u Kamenice nad Lipou v noci silvestrovské. Obyčejně staré ženštiny, černě oděné, mají jen na hlavě bílý šátek (loktuši, plenu) tak zavázán, že obličej je skoro zakryt a vpředu na hlavě vybílá ve veliký hrot. Ometačka zaklepá třikrát a byvši vpuštěna ničeho nemluví, dokud se nepřiblížila ke kamnům; rychle vyjme březovou metličku a třikrát omete (přejede) plotnu, říkájíc: „Ve jménu Otce, Syna a Ducha sv.“ Obrátí se k hospodáři a přeje: „Aby jim Pámbů dal šťastnej novej rok!“ Obyčejně prosí též o nějakou almužnu. Účel tohoto zvyku je, aby nic nezdravého a nečistého nepřišlo po celý rok na plotnu.

Celkem možno říci stručně, že sladovníčtí a mlynářští kališi, smítálkové, ometači a ometačky značí obcházející koledníky, tedy tutéž obchůzku kolední, která je na Vánoce i kolem nich až do Tří králů; časově přebíhá jen podle jediné zprávy (Jungmannovy) až k Velikonocům. Všude omítají kosinkou (jihočeské ometačky metličkou). Jiné věci při tom není, na kterou by se hodilo pojmenování kališ, jako např. kůň, kozlík při chození s klibnou. Zbývá tedy jediná možná domněnka, že název kališ byl přenesen na tuto obchůzku snad až ve stol. XVI. Slovo „kališ“, dostalo-li se k nám z ciziny, stalo se časovou přezdívkou a hodilo se dobře na žebravé obchůzky kolední i chasy sladovnické.

Co byl *babí večer*? V okolí *Bystřice u Benešova* chodily o Štědrý večer i před Novým rokem i na Nový rok dvě baby, celé i přes hlavy v šátky zahalené. V jedné ruce

držely husí křídlo, v druhé hrneček s kolomazí. Jakmile se objevily, již se ozývalo úzkostlivě: „Baby jdou!“ Chodívaly postrašit děti. Přistoupily ke dveřím neb k okénku, spustily podivnými hlasy: „Dejte holky nebo vdolky!“ Děti se jich bály a prosily panímámu, aby je rychle odbyla. „Dáme jim raději vdolky, aby nechtěly holky,“ uklidňovala matka a podala jim hbitě a opatrně dveřmi neb oknem nějaký ten vdolek. Musila však být na pozoru, jinak namočené křídlo v kolomazi přetřelo jí ruku neb obličej. Říkalo se tomu večeru „babí večer“.

Ten večer před sv. Třemi králi chodívali v okolí *sedlčanském* tři přestrojení mužští: Měli na sobě bílé plachty, v rukou košťata a přední z nich na holi vycpanou ježkovu kůži, kterou mával. „Baby jdou!“ křičely děti a horem pádem se skrývaly. Baby vstoupily do stavení a ohlásivše příchod zvonkem, spustily: „Modlete se!“ aneb „Dejte holky nebo vdolky!“ Šlehaly důkladně metlami, vyprávěl očitý svědek; také ježek naháněl dosti strachu zvědavcům. Dostávaly mazané vdolky, hrách i vejce, což jim jeden odnášel. Obešly celou ves.

Baby v *Počepicích* chodí mezi masopustem i postem. Bývají dvě. Ženské a mužští. Oblečeny jsou v červené sukně, bílé šátky a na obličejích mají škrabošky. V jedné ruce hůl a v druhé papír. Ohlašovaly se zvonečkem a vstoupivše do síně, prály dobrého večera a doložily: „Dáte holky nebo vdolky!“ Podávaly papír k podpisu a nabízely šnůpec. Nestrašily. Dávalo se jim něco od jídla aneb nějaký peníz.

Na Silvestra na Moravě na *Hrozenkovsku* přichází „*divá baba*“. Nachystá se jí na stůl: vdolek, sůl, chléb, nůž a do sklinky vody, aby to snědla. Je prý to „božíá poselkyňa“. Jaká by byla její podoba, nevědí, nikdo ji neviděl. Zdá se, že je to zbytek starého kultu.

Na Moravě bájí se ještě o neznámé bytosti, Boží poselkyni, které se přichystá na stůl pohoštění. V Čechách lid napodobí tyto obchůzky tajemné bytosti přestrojováním o „babím večeru“ na Nový rok a před Třemi králi.

NA TŘI KRÁLE

Zlidového podání vymizelo již nadobro zábavné *volení krále mazancem*. Losem zvolený král byl určen, aby podle starého obyčeje kropil stavení a psal tříkrálové křížky. Do pečiva zastrkovali penízek a komu z domácích při rozkrájení připadl kousek s tím penízkem, byl králem. O tomto obyčeji vypravuje Jan Mírotický v Kroměříži r. 1579: „Na den Tři králů, jenž se den Ukázání Páně oněm mudrcům jmenuje, jedna každá čeládka z medu a z mouky, přidadouc závoru a pepře, mazanec udělá a krále sobě vyvolí tímto způsobem. Mazanec dělá hospodyně, do kterého bez spatření jiných, když jej hněte, jeden peníz nebo groš vpustí a potom odhrabíc uhlí, na horkém ohnisku jej praží a upražíc na tolik kusů láme, kolik osob se nachází mezi čeládkou. Potom rozdává jednomu každému jeden kus. Oddělují se také Kristu Pánu, blahoslavené Panně a třem mudrcům jejich díly, kteréž se rozdávají místo almužny. V čím kusu by pak nalezen byl groš neb ten papír, toho všichni jmenují králem a vsadí ho na stolicí a po třikrát ho s plesáním vyzdvihují vzhůru. Ten má v pravé ruce křidu, kterou tolikrát znamení kříže vzhůru na břevnách aneb na klenutí pokoje opisuje,

kteréžto kříže u veliké vážnosti mají, protože se o nich věří, že jsou proti mnohým zlým věcem.“

Oblíbenou zábavou, jejíž původ dlužno hledat v křesťanské legendě o sv. Třech králích, bylo a je posud *chození Tří králů*, *chození s hvězdou*. Staročeská pacholata chodívala „s hvězdou“, připomínající přiměřenými zpěvy památku Tří králů. Zpěvy ty bývaly dramatizovány a tak vznikly tříkrálové hry, komedie o Třech králích. Jezuité vystrojovali pak tato tříkrálová divadla slavnostně, s lákavou nádherou. Hrávali žáci jezuitských kolejí před četným a vděčným posluchačstvem.

Tříkrálových staročeských her divadelních známo je několik. Jak se jimi starší bavili, poučuje ve vydání vánočních her Ferd. Menčík. Zvláště zajímavá je hra Kozmánkova ze století XVII. „Actus pobožný o narození Syna Božího“, kde vystupují tři králové.

Na Tři krále chodívali koledou kromě žáků také učitelé a zejména duchovní. Vykuřovali, psali křížky a jména Tří králů ozdobně. K vážnému výkonu družily se žertovné obřady, pověry, věštby.

Podle paměti Jeníka ryt. z Bratřic chodili v předvečer Tří králů i o svátku ve století XVIII. duchovní s ministranty a kostelníkem, učitelé se žáky za zpěvu a modliteb vykropovat a vykuřovat příbytky osadníků a psát začáteční písmena na dveře. V popisech těchto tříkrálových koled bývá zmínka, že při tom rozdávali „*tříkrálové lístky*“. Farář Karel Procházka ukazoval mi svou bohatou sbírku lidových obrázků, a tu jsem zahlédl tříkrálové „lístky“. Jeden např. zobrazoval otisk staré české dřevorezby, hrubě pořízené, a byl, zdá se, otiskován vždy jako příležitostný dárek k tříkrálovým koledám. Jiný prozrazoval původ z novější doby. Skupina tří králů, nesoucích zlato, kadidlo a myrhu, přičemž „černý“ král, „mouřenínský“, „u něhož slunce toho příčina, že tvář jest opálená“, zřetelně byl vyznačen černou tváří i čerností pleti na rukou. Jiný obrázek byl již dárek cennější. Skupina v oblacích kolem Matky Boží s Kristem na klíně jsou čeští patronové, po krajích sv. Václav a sv. Jan Nepomucký. Pod tím v písmech C M B znázorněn příchod králů a obětování darů novorozenému Ježíškovi. Začátek letopočtu 17... naznačuje, že tu jde o věk XVIII. a že se na podobný formulář připisovaly další dvě číslice k označení roku, kdy obrázek byl darován. Připisovala se jim moc hojivá, ochranná.

V městském muzeu v Kutné Hoře je uchován tříkrálový lístek, jehož textem i obrazovou částí zjevně proniká kutnohorský ráz i původ. Bernard Křištof Kašparides, „služebník chrámu sv. Jakuba“, k obšírnému novoročnímu přání všeobecného rázu připojuje své tužby vlastence, aby Pán Bůh žehnal kutnohorským dolům v nastávajícím roce. Výraz místního patriotismu vrcholí ve vroucí prosbě k patronům Kutné Hory: „Nedejte zahynouti nám ani horám našim,“ pod obrazem patronů vytištěné. Na obrázku v popředí vynikají velká písmena C. M. B., která kryjí jednotlivé postavy sv. Tří králů. V pozadí je pohled na Kutnou Horu. Za městem vystupují tři kopce (vpravo Kaňk, uprostřed Lukov, vlevo Kuklík), na jejichž vrcholcích stojí horští patronové: sv. Barbora, sv. Jakub (každý nad chrámem sobě zasvěceným) a sv. Václav (míval kostel na Rovínách). Jména těchto světců jsou připsána inkoustem. V původním letopočtu 1702 je 2 přepsána na číslici 3; užito patrně v roce 1703 (snad také ještě v letech následujících) staré viněty, kdežto text se pojí k roku 1703.

Vedle roztroušených zpráv líčí vlastenecký setník Jeník z Bratřic ve svých pamětech kratochvilné obchůzky tříkrálové v městech i po vesnicích: Na ten den (tj. Tři králů) a ještě několik dní po něm vytloukalo žakovstvo, tj. pan kantor, kostelníci a ministranti, možnější domy s kouřením a vykropováním s hřmotným zpěvem těmito slovy: „Tři králi znamenali hvězdu, kterouž seznali, do Betléma se brali. Radujme se, veselme se, v tomto novém roce!“ Že se toto vykroužení a vykropení dobře zaplatilo, není žádné pochybnosti. Na příklad těchto domů-vytloukačů činili také někteří vejrosci z mládeže takové po domích navštěvování s tím však rozdílem, že jen tři přišli a v pěkném královském oděvu tři krále představovali, z nichž král Baltazar jakožto mouřenín s červeně malovanými pysky nejvonačeje parádíroval. Jejich prosba o jakýsi dárek zněla ve verších jak následuje:

„My tři krále, my jdeme k vám, štěstí, zdraví, vinšujem vám, štěstí, zdraví, mnohá léta! My jsme k vám přišli z daleka. Z daleka jest cesta naše, chceme znáti srdce vaše. Náš kamarád černý vzađu, vystrkává na vás bradu! On bude všady kouřiti, s námi o dárek prositi!“ Pak vykuřovali všechny kouty příbytku. Dostavše několik grošů, odešli jinam.

Tříkrálové hry vedle podomních obchůzek byly pořádány slavnostně na zvláštních jevištích, v „královských“ úborech. Bývala v nich spojena vánoční hra pastýřská s návštěvou tří králů u Ježíška i u Herodesa a zároveň s dramatickým působivým výjevem o vraždě Mládětek v Betlémě. Novější hry tohoto lidového původu sebral Bartoš ve svých sbírkách písní a starý variant podobné hry uveřejnil J. Fejfalík.

Fejfalíkova tříkrálová hra z *Rosic*, kde vystupují pastýři Kmoch, Valenta, Mikeš, Kuba, rozmarně spolu hovoří o kontribuci, o fašanku, masopustě, podává zajímavý a napodobitelný příklad, jak se staří pobavili zdramatizovanou legendou o Třech králich, upravenou pro jeviště. Králové se ptají na cestu k Betlému a židé odpovídají: „Chajdrnaj! co nového, co pán počebuje pilného?... Hej, poškejte, pojte sem, dám vám droške pepš... Jobach, impich, thaič uzmrnach; kolkoje, kolkoše. To jest: Malé město Judové Betlém, narodí se Božský plémě, ten spasitel, všeho světa vykupitel... Kiroch široch sykorke šarkc, jerobím kormifel, tyberes mones. To jest: Aj, ty Betléme, malé město, o tom máš fědět zajisto, že s tebe felky král fijde, kerý Judstvo súdit pude. To je pravdivé svědectví, samého Boha proroctví... Efrata bethariz ipfata čajer bichord bochod brefe jehunda mimika, bice mojsil Izrael o macazáno nikodem dlán. To jest: Aj ty Betléme Efrata... Jděte na Betlém, tam najdete mladý šenke

C * M * B

Tříkrálové lístky staročeské.

(ženku), starý muž, malé jítke (dítka), tam se budete nejlepší pravdu dovědět...“ Jak patrně, uměli si staří vážné výjevy legendy o Třech králech okořenit pichlavě, směšně, lidovým humorem.

Divadelní hry tříkrálové na jevišti vyžadovaly zvláštní dovednosti a vycvičenosti. Proto se lid spokojil s kratšími hrami dětí i dospělých, jež provozovali po domácku stručně při svých obchůzkách v tříkrálovém období.

V okolí *Milevska* týden před Třemi králi chodí tři muži, přistrojení za sv. Tři krále od statku ke statku, od dědiny k dědině. Na sobě mají přes svůj šat dlouhé bílé košile, na hlavách papírové, zlatými a stříbrnými proužky zdobené královské koruny aneb vysoké čepice jako infule (biskupská čepice). Jeden z nich je v obličejích a na rukou všecek počerněn a představuje krále mouřeninského. V ruce nosí hvězdu ze skla jako svítilnu a v ní světlo. Ve stavení pozdraví a postaví se do středu světnice a začnou zpívat. Sbor: „My tři králové jdeme k vám, štěstí, zdraví vinšujem vám, štěstí, zdraví, dlouhá léta, my jsme k vám přišli z daleka. Tři králové znamenali hvězdu, kterou jsou viděli. Hned své koně osedlali a do Betléma se brali. Herodes král kouká z okna; vidí tři krále z daleka. Daleká-li cesta vaše? Do Betléma mysl naše! Co jest v Betlémě nového, že pospícháte do něho? Narodil se nám Spasitel, všeho světa Vykupitel.“ Nyní obrátí se oba bílí králové ke králi mouřeninskému a zpívají: „Co ty černý, co tam vzadu, vystrkuješ na nás bradu?“ Král mouřeninů vystoupí a zpívá: „Já jsem z mouřeninské země, nevzdalujte se ode mne. (Na Opočensku, Novoměstsku zpívá takto zpočátku.) A já černý vystupuju, a nový rok vám vinšuju. Slunce je toho příčina, že je má tvář opálena.“ Oba bílí králové k němu: „Kdybys na slunce nechoď, jistě bys opálen nebyl.“ Král mouřeninů: „Slunce je drahé kamení, od Boha Otce stvořený“ (na Opočensku: „Od Kristova narození“) a dozpěvuje sbor: „Spi, Ježíšku, s Pánem Bohem, až navěky věkův amen!“ Na Milevsku, když dozpívají, pozdraví: „Pochválen buď Ježíš Kristus!“ A hospodář a hospodyně poděkují: „Až na věky amen!“ Potom jde jeden z nich ke dveřím a píše nad ně začáteční písmena sv. Tří králů a za každou písmenou křížek: C + M + B +. Když to píše, jde hospodyně a dá třem králům žita, jež dají do pytle. Potom poděkují všichni takto: „Zaplať vám to Kristus Pán, abyste se v nebi radovali, radost věčnou požívali.“ Poté odejdou a jdou do nejbližšího statku.

Tři králové ze *Sepekova* (jak líčí Štěpán Dvořák, učitel v Milevsku) jsou praví patriarchové všech „tří králů“ v okolí Milevska. Jsou to ze Sepekova tři bratři Kolářové čili Kokšové, z nichž nejstarší – bývalý zedník – narozený r. 1830, začal chodit „třemi králi“ hned r. 1872, tedy 42 letý. Jeho bratři, statní starci ve věku 72 a 66 let, z nichž jeden slouží za čeledína ve dvoře, a druhý hokynaří. Jsou to tíž „tři králové“, kteří před 30 lety jako vysocí, statní mužové chodívali a vážně, zbožně své výkony předváděli, že je děti považovaly ve své fantazii za nadzemská zjevení. Zpěvy jejich provázal člověk jemnou hrou na tahací harmoniku. Z jejich tříkrálové šesticípé hvězdy, jejíž pole polepena střídavě žlutým, zeleným a červeným papírem, schválně promaštěným, šířila se tehdy přidušená, tajemná záře splývavě různobarevných odstínů. Chodívali od posledního svátku (27. prosince) až do Tří králů a ještě déle po okolních místech až tři čtyři hodiny daleko od Sepekova, např. až za Nadějkov, Stálec, Stehlovice, Ickovice. Po produkci harmonikář hrál na přidanou písni: „Praha je překrásné